

VITENSKAPELIG
HØYSKOLE
Norwegian School of
Theology, Religion and Society

Den smale vei og den trange port

Om A. O. Vinje og kristenarven

Frede Mandt Fjågesund

Veileder

Førsteamanuensis Kristin Norseth

MF vitenskapelig høyskole for teologi, religion og samfunn,
AVH8020: Masteroppgave i teologi, 30 ECTS, vårsemester 2020

Antall ord: 22350

Sammendrag

Hensikten med denne oppgaven er å belyse en utvikling vi som arbeider i kirke og menighet merker tydeligere så å si fra dag til dag: at det religiøse i vår tid blir trent stadig mer i bakgrunnen. Kort: Vi merker *sekulariseringens* konsekvenser!

Under lesningen av Olav Vesaas' Vinje-biografi fra 2018, *Ein tankens hærmann*, slo det meg: Vinje minner om en sekularisert nordmann anno 2020, selv om han levde midt på 1800-tallet! Jeg ønsker med denne oppgaven derfor å verifisere følgende teori: at en nærmere kartlegging av Vinje og hans relasjon til kristenarven kan kaste lys også over vår situasjon i dag.

Metodisk velger jeg først å sette Vinje og hans samtid inn i en større sammenheng gjennom å presentere en lengre idéhistorisk og kirkehistorisk utvikling (fjernkontekst). Dernest beskriver jeg Vinjes egen bakgrunn (nærkontekst) og hans personlige utvikling. Etter å ha laget denne rammen, foretar jeg en komparativ studie: Jeg ser på representative, originale Vinje-tekster og holder dem opp mot dagens virkelighet. Underveis gjør jeg bruk av den store sekundærlitteraturen som finnes.

Min konklusjon er todelt: 1. Vinje kan inspirere oss som kirkelige arbeidere til å forholde oss seriøst og uten angst til rasjonalitet og kunnskap. 2. Når Vinje forholder seg reservert til kirken og den kristne tro, etterlater han oss få svar, men kanskje en inspirasjon til enda sterkere å spørre om hva som dypest sett skaper tro hos mennesker.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
2	Vinjes åndelig arv.....	3
2.1	Cuius regio, eius religio - og en forsiktig oppmyking av religionspolitikken.....	3
2.1.1	Renessansen	3
2.1.2	Nye kirkesamfunn	6
2.1.3	Kvekersamfunnet	6
2.1.4	Pietismen	6
2.1.5	Filosofi og teologi	7
2.1.6	To tyskere	8
2.2	Kirke, kristendom og religion i Norge rundt 1814	10
2.2.1	Ludvig Holberg	10
2.2.2	Hans Nielsen Hauge	11
3	Vinjes åndelige utvikling	13
3.1	Arven fra bygdesamfunnet	13
3.1.1	Pontoppidan.....	14
3.1.2	Bonderasjonalismen	16
3.2	Møtet med antikken og samtidens intellektuelle debatt	17
3.2.3	Lærerseminar i Asker	17
3.2.4	Borgerskolen i Mandal	17
3.2.5	Christiania og møtet med antikken.....	18
3.2.6	Homer.....	19
4	Døletru – Vinje som publisist, forfatter og poet.....	20
4.1	Knutzen-artikkelen	20
4.2	«Om Goldschmidt og hans Skribentvirksomhed».....	25
4.3	Fra Drammens Tidende	27

4.3.1	Dissenterloven og de mange trossamfunn.....	27
4.3.2	Om salmene og salmesangen	28
4.3.3	Menighetsråd	29
4.3.4	Vekkelse, befolkningsøkning og kirkebygging	30
4.3.5	Misjonen.....	31
4.3.6	Kirke og skole	32
4.4	Fra Dølen	33
4.4.1	Kjente tanker om menighetsråd.....	34
4.4.2	Om ny salmebok.....	34
4.4.3	Misjonsarbeidet	36
4.4.4	Krevende prekenkunst.....	37
4.4.5	Brandpoesi.....	37
4.4.6	Den olympiske religion	40
4.5	Fra Ferdaminne.....	42
4.5.1	Dei to grannar i Odalen	42
4.5.2	Denne presten	44
4.6	Bretland og Britarne	45
4.7	Diktene.....	48
4.7.1	Guds nærvær	48
4.7.2	Kristen symbolikk	49
4.7.3	Gud i naturen og fjellet.....	50
4.8	Vinje og kristenarven.....	51
4.8.1	Lærer og prest.....	52
4.8.2	Kristenarven er tvetydig	53
4.8.3	Misjonssaken, Brand og Hans Nielsen Hauge	53
4.8.4	Vinje var spiritualist	53

5	Konklusjon og avslutning.....	55
5.1	Intellektuell ærlighet.....	55
5.2	Hvordan oppstår tro?	56
6	Litteratur.....	57

1 Innledning

Tema og anliggende for denne oppgaven relaterer seg til nåtiden, selv om den tilsynelatende er godt forankret i fortiden. Utgangspunktet bygger på en erkjennelse av at det religiøse i vår tid blir trent stadig mer i bakgrunnen. Mens kirke og kristendom gjennom århundrer utgjorde en hovedstrøm i folkets liv, spiller denne strømmen nå en stadig mer tilbaketrukket rolle. På privatlivets område skjer dette for de fleste av oss nokså umerkelig. I det offentlige skjer det åpent og bevisst i form av endringer av lover og regler. Jeg velger å kalle denne utviklingen *sekularisering*. Vi som arbeider i kirke og menighet merker det som skjer både gjennom store og små endringer. For en tid siden gjorde vi derfor i løpet av et semester sekularisering til hovedtema for studiearbeidet i våre månedlige prestekonventer i prostiet. I en av samtalen uttrykte jeg min undring, ja manglende forståelse, for det som skjer. Jeg sa omtrent følgende: Vi lever i et velferdssamfunn, ja! Vår kunnskap øker, og vi har alle en stadig større innflytelse over våre liv - men at vi av den grunn skulle avskaffe Gud, det er ubegripelig! En av kollegene sa da spontant: «Tenk på deg selv!» Ved nærmere ettertanke kom jeg til at også jeg sannsynligvis er et temmelig sekularisert menneske. Det er mye i min hverdag som går sin gang «som om Gud ikke finnes». Riktignok går jeg til gudstjeneste; som prest *holder* jeg også gudstjenester; jeg folder hver dag mine hender og ber til Gud, ber om nåde og kraft til all god gjerning. Jeg *opplever* også sterkt Guds nærvær i livet, og følger stort sett apostelen Paulus' råd om å legge alle ting frem for Gud «i bønn og påkallelse med takk» (Fil. 4,6). Men jeg lever også mye av mitt liv etter Luthers toregimentslære: jeg skiller nokså klart mellom «livet i Gud» og «livet i verden». I det daglige lever jeg derfor i stor grad uten «arbeidshypotesen Gud»: Jeg går til legen med mine helsemessige plager og venter ingen umiddelbar inngripen fra Guds side; hvis bilen stopper er det ikke min første tanke å be en bønn, men å få bilen på verksted; om jeg var bonde ville jeg neppe ta av meg hatten og blotte mitt hode i bønn om en grøderik høst, slik de gamle gjorde da de sådde om våren. Slik sett erkjenner jeg at filosofen Bertrand Russell hadde rett, da han sa at det var mer nærliggende å tro på Gud i seilskipenes tid enn nå når vi ferdes på havet med motoriserte skip (Persson, 1976, 18). De som seiler er utlevert til elementene, til krefter utenfor deres kontroll. At vi alle, meg selv inkludert, i stadig mindre grad opplever en slik utleverthet, ser jeg da som i det minste én grunn til at vi i stadig mindre grad søker tilflukt til «kilder utenfor oss selv» (Svein Ellingsen, Norsk salmebok, 2013, 678).

Parallelt med disse refleksjonene leste jeg Olav Vesaas' biografi over dikteren A.O. Vinje *Ein tankens hærmann*. Boken ble utgitt i 2018, i forbindelse med 200-årsjubiléet for Vinjes fødsel. Vinje er en av mine gamle helter. Jeg var bare 16 år gammel da jeg kjøpte en samling med hans dikt. Det var noe ved disse diktene som talte til meg, på tross av mer enn hundre års avstand i tid. Og i motsetning til mange forfattere jeg i tidens løp har stiftet bekjentskap med og så lagt til side, har jeg med visse mellomrom alltid vendt tilbake til Vinje. Det som slo meg nå, var at Vinje fremstod nesten som en samtidsskikkelse! Han virket utrolig moderne! Det var som om Vesaas hadde bygget en bro over to århundrer, og over denne broen kom Vinjes hengslete skikkelse til syne, nærmest lys levende, med skreppe og vandringsstav og med sine sedvanlig syrlige, skarpe kommentarer - som nesten kunne gå rett inn i den dagsaktuelle debatt. Og plutselig slo det meg: også han var en sekularisert sjel! Også han opplevde brutaliteten i Jesu ord om kristenlivet som en trang port og en smal vei (Matt. 7,14). Så tenkte jeg: Men er dét mulig? Vinje var tross alt et barn av 17- og 1800-tallet! En neste tanke var: Kanskje det allikevel stemmer? Når vi snakker om tro og livssyn, beveger vi oss tross alt over *svært lange tidsrom!*

Derfor ønsker jeg med denne oppgaven *for det første* å analysere nærmere hva Vinje faktisk tenkte og trodde når det gjelder religion og gudstro. *For der andre* vil jeg prøve å klargjøre om Vinjes kamp og strid med disse store spørsmål kan kaste lys også over vår situasjon i dag.

Metodisk vil jeg for å avklare disse spørsmålene 1) gå til Vinjes egne skrifter. Jeg vil her se på et representativt utvalg av det Vinje skrev om religiøse spørsmål. Dernest vil jeg 2) støtte meg til den store mengde sekundærlitteratur som finnes. Det er skrevet mange biografier og talløse artikler om Vinje. At slike fortsatt skrives er et vitnesbyrd om at Vinje er aktuell også inn i det 21. århundre! Endelig vil jeg 3) se på Vinjes liv og tanker i et større perspektiv, både nærkonteksten og fjernkonteksten. Dette fordi Vinje selv var utrolig belest og godt orientert. Fjernkonteksten vil da være bibelhistorie, teologi, filosofi, mytologi og litteratur fra forskjellige epoker. Nærkonteksten vil være impulser og hendelser fra Vinjes samtid og i hans egen mer umiddelbare nærhet.. Jeg ser på denne konteksten som viktig for å forstå en så sammensatt og rik personlighet som Vinjes, og støtter meg i så henseende på hans egne ord: «Vil du forstaa det, som er, maa du med det eine Auga sjaa paa det, som var, og med det andre paa det, som skal koma.» (Vinje, 1972, bd. III, 373). Som så mange andre velger jeg da først å ta noen skritt tilbake, før jeg forhåpentlig kan se enda bedre fremover.

2 Vinjes åndelig arv

2.1 *Cuius regio, eius religio* - og en forsiktig oppmyking av religionspolitikken

Hvis vi i et forsøk på å beskrive Vinjes åndelige arv orienterer oss utfra reformasjonen, begynner vi på et sted hvor han selv ville kjent seg godt igjen. Reformasjonen hadde i avgjørende grad lagt premissene for det samfunn Norge fortsatt var på begynnelsen av 1800-tallet. Jeg tror ikke Vinje interesserte seg særlig hverken for Martin Luthers teologi eller for reformasjonshistorien. Likevel hadde i hvert fall den lutherske ortodoksi enorme konsekvenser også for ham. Det samme fikk den senere pietismen, hvor Luthers tanker også lå i bunnen. Gjennom hele denne tiden ble vi i Danmark-Norge regjert av en eneveldig konge. Denne hersket utfra det reformatoriske prinsipp: *cuius regio, eius religio*, den som hersker, bestemmer også over sine undersåtters religiøse, åndelige, liv. I Norden fikk vi en religiøs enhetskultur som varte lenge. Tilsynelatende gikk livet sin gang med en ufattelig grad av stabilitet og kontinuitet både i bygd og by.

2.1.1 **Renessansen**

Men denne forutsigbarheten hadde allerede lenge vært utsatt for sterke understrømmer. Det viktigste som var skjedd *på dypet* av europeisk åndsliv, var renessansen. Denne kan føres tilbake forbi reformasjonen til senmiddelalderen, til senskolastikken, da universalistriden etterhvert munnet ut i seier for nominalismen. Begrepene mistet sin universelle forankring og alt ble splittet opp i en endeløs rekke av partikularia. Ved flere universiteter utviklet det seg en «ny vei», en *via moderna*, ved siden av den tradisjonelle *via antiqua*. *Den gamle vei* hadde vært representert av Aristoteles og Thomas Aquinas, *den nye* av blant andre William Occam (1300-1349). Ifølge ham måtte troens fundament søkes utelukkende i Skriften, i Bibelen, og ikke i filosofi og menneskelige erfaringer. Vi kan nevne her at dette ble et umåtelig viktig punkt for Martin Luther, som gjorde *sola scriptura*, Skriften alene, til et av de bærende slagord for reformasjonen. Her bygger han videre på innsiktene fra «den nye vei», som allerede hadde begynt å prege undervisningen ved universitetet i Erfurt, hvor Luther ble opptatt som student etter sin dramatiske omvendelse i 1505 (Schilling, 2017, 71ff). Reformasjonen var altså med på å understreke en tendens som allerede hadde gjort seg gjeldende: at det ikke var noen nødvendig

harmoni mellom tro og fornuft, og at teologien i hvert fall ikke var en overordnet instans ved tvil eller konflikt mellom de to (slik det hadde vært i høymiddelalderen).

En viktig side ved renessansen var at den gjenåpnet forbindelsen til klassisismen. Europas intellektuelle gjenoppdaget den greske og romerske mytologien, arkitekturen, filosofene, dikterne og historiefortellerne. En hel gammel kultur som hadde levd i skyggen av den altomfattende katolske kirke steg nå frem på ny. Et ansatspunkt for en ny type *rasjonalitet* som fulgte med renessansen kan også sies å være den kritikk av folkereligionene som noen av de store greske og romerske filosofene representerte. For eksempel var det et viktig anklagepunkt mot Sokrates, ved siden av at han forførte ungdommen, at han også hadde spottet eller kritisert gudene. I sin tur kan vi si at både Platon og Aristoteles la andre kriterier til grunn for sin tenkning enn f.eks. åpenbaringer og visjoner, som er typiske i alle primitive religioner. De introduserte en type kritisk, logisk tenkning, som igjen fikk aktualitet i Europa i opplysningstiden.

Man gjenoppdaget nå også de klassiske språkene. Via latin, gresk og hebraisk gikk man direkte til kildene, *ad fontes*. Man trengte ikke lenger ta til takke med kirkens bearbejdede og harmoniserte versjoner. Da var det mye som plutselig så annerledes ut! De klassiske språkene fortsatte så for flere hundre år å være selve inngangsportalen til en verden av kunnskap og lærdom.

I England lanserte filosofene Thomas Hobbes (1588-1679) og John Locke (1632-1704) nye teorier for samfunnsoppbygging og samfunnsorganisering. Hobbes beskrev samfunnet som en «sosial kontrakt» og markerte avstand til den tradisjonelle tanken om kongedømmet av Guds nåde og kongens uinnskrenkede makt. John Locke plederte for tanken om *toleranse* (Holmquist og Nørregaard, 1965, bd. II, 452ff). Fra flere hold, først i Nederland og England, utviklet man *naturrettstanken*. Ifølge denne var det alle menneskers naturgitte rettigheter som la grunnlaget for samfunnsorganiseringen, ikke kongens gudgitte rett til å herske, ei heller de ti bud fra den gamle pakt eller kirkens lære og praksis. Alt dette la i sin tur grunnlaget for både sekularisering og demokratisering av samfunnet.

På det europeiske kontinentet arbeidet toneangivende personer med lignende spørsmål. Et slag mot hevdvunnen skolastikk og gammel kirkelære leverte René Descartes (1596-1650) med sin grunntanke om tvilens betydning («de omnibus debitandum»), og med sine krav om en streng

matematisk bevisførsel for alle postulater. Den samme kritiske tenkning preger verkene til de to litt senere filosofene Baruch de Spinoza (1632-1677) og Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716). Begge de to sistnevnte hadde en nokså positiv innstilling til religion og kristendom. Likevel representerte de en ny måte å tenke på. Denne gav rom for refleksjon, kritikk og nye innfallsvinkler, som igjen skapte en mer differensiert virkelighetsforståelse. Det hele bidro til en oppmyking på det religiøse området.

Samtidig med den teologiske og filosofiske grunnlagstenkningen foregikk det en enorm utvikling på det naturvitenskapelige området: Nicolaus Copernicus (1473-1543) fastslo at ikke bare var jorden rund, den var også en planet som sammen med andre planeter beveget seg i ring rundt solen; Giordano Bruno (1548-1600) beskrev verdensrommets uendelighet; Johannes Kepler (1571-1630) beskrev gravitasjonskraften og la grunnlaget for et verdensbilde uten åndsmakter, helt bestemt av mekanikkens og kausalitetens lover; og med Isaac Newton (1643-1727) og hans lære om tyngdeloven ble det umulig å argumentere mot det nye verdensbildet, som nå vant alminnelig tilslutning.

Som om denne store kunnskapsutvidelsen på det teoretiske plan ikke var nok, var overgangen fra det 15. til det 16. århundre også på det ytre og materielle plan en tid for nyoppgaver: I 1486 nådde den portugisiske sjøfareren Bartholomeu Diaz som første européer Afrikas sørligste punkt, Kapp det gode håp; i 1492 nådde Christofer Columbus Amerika; i 1499 fant Vasco da Gama sjøveien til India; og i 1522 vendte den porugisisk/spanske sjøfarer og oppdagelsesreisende Fernando de Magallanes tilbake til Spania etter å ha seilt jordkloden rundt. Litt før, i 1456, hadde Johann Gutenberg trykket en praktbibel, Biblia Latina Vulgata, i sitt verksted i Mainz i Tyskland. (Zweig, 1981, 24ff og Aschehoug og Gyldendal, Store norske leksikon, 1988). Med oppfinnelsen av boktrykkerkunsten skulle Gutenberg i første omgang gjøre Martin Luthers store anliggende, en reformasjon av kirken, mulig. Dernest skulle denne oppfinnelsen forandre vanlige folks hverdag og tenkemåte på grunnleggende vis. I sin store kirkehistorie oppsummerer Holmquist og Nørregaard denne epoken slik:

»Det var en ny Verdensanskuelse, der igennem de nye Tanker, der her ganske let er bleven skitseret, var ved at blive udformet. Men den var endnu kun i sin Vorden, og det var kun et Faatal, der virkelig havde tilegnet sig den eller baksede med den. Dens Forhold til Kristendommen var ogsaa endnu langt fra afklaret. Men den var der, og lidt

etter lidt fik den Magt, saa vi i det følgende stærkere og stærkere vil komme til at mærke den og se, hvordan den gennem stadig nye Tilløb skulde antage stedse bestemtere Skikkelse (Holmquist og Nørregaard, 1965, bd. II, 461).

2.1.2 Nye kirkesamfunn

Det må virkelig understrekes, som Holmquist og Nørregaard gjør, at de ovenfor nevnte impulser kun var «i sin Vorden». På grunn av Danmark-Norges nære tilknytning til Tyskland og reformasjonen er det også blitt hevdet at de nye tankene gjorde seg langsommere gjeldende hos oss enn i en del andre land. Dette fordi reformasjonen tross alt videreførte kirkens og en grunnleggende kristen tradisjon. Det reformasjonen for øvrig bidro til, var en oppsplitting av kirken. Riktignok hadde denne oppsplittingen allerede begynt med «det store skismaet» i 1054, da Østkirken erklærte sin uavhengighet av paven med den konsekvens at Den ortodokse kirke ble dannet. Og riktignok beholdt Den katolske kirke mye av sin innflytelse. Men for folkene i Europa ble reformasjonen like fullt starten på slutten av en lang periode med stabilitet i grunnleggende religiøse spørsmål. Disse var det paven og kirken som hadde tatt stilling til, og ingen kunne motsette seg de meldinger som kom derfra. Med reformasjonen kom dannelsen av Den anglikanske, de reformerte og de lutherske kirker. Med disse fikk man alternative og konkurrerende måter å tolke Skriften og troen på. Men om ikke lenge ble de to sistnevnte hovedstrømningene ytterligere splittet opp, så man fikk en nærmest endeløs rekke av nye kirker og trossamfunn.

2.1.3 Kvekersamfunnet

Kvekersamfunnet, grunnlagt av engelskmannen George Fox (1624-91) var en slik bevegelse (Amundsen og Laugerud, 2001, 149ff). Ifølge Fox trengte en sann kristen menighet hverken prester, kirkehus eller ritualer. Fox var kritisk til barnedåpen, avvisende til at kristne skulle avtjene militærtjeneste og motstander av vanekristendom og tradisjoner. Det er klart at slike oppfatninger virket provoserende på kirken, og direkte truende på kongemakt og øvrighet. Kvekersamfunnet gjorde seg gjeldende, men ble ikke en stor bevegelse i Danmark og Norge.

2.1.4 Pietismen

Langt større påvirkningskraft fikk *pietismen*, en fornyelses- og vekkellesbevegelse hvor vekten var lagt på omvendelse og helliggjørelse. Det personlige, subjektive, fikk stor betydning. Pietismen sprang ut av ortodoksien og bevarte mye av tankeinnholdet fra den. Menneskesynet

var i stor grad det samme, med vekt på anger og bot og bruk av skriftemålet. Men pietismen var også en reaksjon på ortodoksien, som man anklaget for å ha stivnet og ført til et upersonlig, åndløst kristenliv. Etter hvert spilte pietismen også en rolle som motvekt mot den kirkelige rasjonalismen. Opphavsmann var Philipp Jacob Spener (1635-1705), luthersk prest i Halle i Sachsen. Bevegelsen fikk sitt gjennombrudd da Spener i 1670 begynte å holde private oppbyggelsesmøter (konventikler). Bare måten å komme sammen på bekjentgjorde en protest mot den institusjonelle kirkekristendommen, idet man unndro seg forkynnelsen til denne institusjonens fremste representanter, prestene. Idet prestene var offentlige personer, i svært stor grad også kongens menn, innebar dette samtidig samfunnskritikk. Pietismen viste seg å være en livskraftig bevegelse som etter hvert appellerte til mange, både leg og lærd. Og i kjølvannet av Speners virksomhet var det nye og sterke lederskikkelser som gjorde seg bemerket, blant dem August Hermann Francke (1663-1727) og Nicolaus Ludwig, Graf von Zinzendorf (1700-1760). Sistnevnte bygget opp kolonien Herrnhut på sitt gods Bertelsdorf i Sachsen. Her samlet han sin brødrethrenighet, Brüdergemeinde, hvorfra han håpet å spre den «sanne kristendom», om mulig til hele verden. Representanter for både den tidlige og den senere pietisme fikk solid fotfeste i Danmark og Norge.

Pietismen hadde uten tvil potensiale for sosial destabilisering, med uro og opprør som mulige konsekvenser. Man prøvde derfor med både harde og mykere reaksjoner. Det sistnevnte skjedde i Christian VIs regjeringstid (1730-1746). Kong Christian var selv en from sjel. Sammen med resten av kongefamilien var han tiltalt av mange sider ved pietismen, og ønsket en moderat utgave av den velkommen i riket (Amundsen og Laugerud, 166ff). En frukt av pietismen som ble realisert i Christian VIs tid var innføring av konfirmasjonen. Idet denne ytterligere ledet til dannelsen av almueskolen, fikk den enorme konsekvenser! Disse var nok ikke åpenbare med det samme, hverken for folk flest eller for øvrigheten. Men de skulle bidra til store samfunnsforandringer.

2.1.5 Filosofi og teologi

Som en mellomposisjon mellom den filosofiske, strengt vitenskapelige og rasjonalistiske tilnærming til virkeligheten på den ene side, og den kristelig funderte, frikirkelige tradisjon utgått av reformasjonen på den annen, kan vi nevne *deismen* (Amundsen og Laugerud, 2001, 198ff). Deismen, som oppstod i England, hadde som program å vise at det ikke var noen konflikt mellom fornuften og en sannferdig, realitetsorientert kristendom. Men denne måtte være

«reasonable»! Skulle den fortjene en slik betegnelse, måtte den renses for gamle, avfældige forestillinger, som f.eks. mysterier, underfortellinger, uakseptable dogmer m.v. Om så skjedde kunne man opprettholde troen på Gud inn i en ny tid. Selv om deismen utgikk fra England, fikk den etter hvert et tyngdepunkt i Frankrike, representert ved forfattere som Charles de Montesquieu, Voltaire, Diderot og Rousseau. Disse ønsket i hovedsak å fastholde «arbeidshypotesen Gud»; de var med andre ord ikke ateister. Likevel markerte de med sin tenkning, som var basert på naturretten og ikke på Bibelen, en betydelig avstand til kirken. Tingene ble på en måte snudd på hodet: Det var naturretten, filosofien, rasjonaliteten som målte, veide og *eventuelt* aksepterte religionen, og ikke som hittil, at teologien, kirken og kongedømmet av Guds nåde hadde avgjort alt til slutt. Også her lå det politisk og sosial sprengkraft, i en stat som stadig var et religiøst styrt enevelde, hvor reformasjonstidens prinsipp: *cuius regio, eius religio*, fortsatt i realiteten var gjeldende prinsipp.

2.1.6 To tyskere

Med nærheten til Tyskland og innflytelsen fra den mektige naboen i sør, var det to tyskere, den ene filosof, den andre teolog, som også fikk stor betydning for åndslivet i Norden, nemlig Kant og Schleiermacher.

Immanuel Kant (1724-1804) vokste opp i et pietistisk hjem i Königsberg, byen hvor han levde hele sitt liv og som han bidro til å gjøre berømt gjennom sin professorgjerning. Han studerte først teologi, men gikk raskt over til filosofi. Kant bygger videre på arven fra Leibniz, men også fra Rousseau og engelskmennene Hume og Newton. Med sine innfallsvinkler og sin terminologi blir Kant banebryter for en ny type kritisk tankning i Europa. I sitt mest kjente verk, *Kritik der reinen Vernunft* (1781), lanserer han de kjente filosofiske begrepene *Das Ding für mich* og *Das Ding an sich*. Ifølge Kant baserer vår kunnskap om disse seg på hhv. empiri og rasjonalitet. For å forstå verden slik den fremtrer for oss (*Das Ding für mich*), har vi vår erfaring å feste lit til. Det er ingen forutgående kunnskap, f.eks. av guddommelig art, som gjør at vi «vet» svaret på livets store spørsmål. Selv det at en sten faller til jorden hvis jeg kaster den opp i luften, er noe jeg ikke på forhånd «vet» vil skje. Jeg kan utelukkende ha det som en antagelse, basert på erfaring. Kant flytter hermed interessen og oppmerksomheten bort fra objektivt gitte betingelser og over på mennesket som erkjennende subjekt. Dette blir karakterisert som «filosofiens kopernikanske vending». Og vi må si: det er lett å se at dette er et slag mot enhver tenkning som er inspirert av skolastikken! Med så klare avgrensninger for hva vi kan anta som

sikkert er det ikke lenger mulig å operere f.eks. med teofanier og orakelsvar; heller ikke de gamle gudsbevisene kan regnes som relevante; endog troen på sjelens udødelighet og Guds eksistens vil det knytte seg spørsmål til. Når det gjelder disse siste temaene er det på den annen side ifølge Kant ikke mulig for oss mennesker å *la være* å gjøre oss tanker om dem. Her snakker vi da om *Das Ding an sich*. Det knytter seg imidlertid en grunnleggende usikkerhet knyttet til alt som faller inn under denne kategorien. Her er heller ikke empirien oss til noen hjelp. Vi må derfor støtte oss til tanken, fornuften. Men det påligger fornuften svært strenge kriterier for hva den kan anta. Å akseptere gamle dagers, les: skolastikkens, vidtgående spekulasjoner og fargerike forestillinger ligger langt utenfor det en ny, vitenskapelig basert, tid kan akseptere. Det er altså nødvendig med en streng kritikk av fornuften!

Blant Kants senere verker kan nevnes *Kritik der praktischen Vernunft* (1788) og *Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft* (1793). Førstnevnte omhandler i stor grad moralfilosofien, og inneholder bl.a. Kants berømte *moralske imperativ*: «Handle slik at prinsippet for din handling kan gjøres til en almenngyldig lov». Sistnevnte verk ender også i en slags morallære, idet også religionen i stor grad reduseres, evt. deduseres, til moral. (Aschehoug og Gyldendal, Store norske leksikon, 1988 og Holmquist og Nørregaard, bd. II, s. 552ff).

Friedrich Schleiermacher (1768-1834) var i unge år sterkt påvirket av Kant, men huskes av ettertiden ikke som moralfilosof eller moralteolog, men snarere for sin særegne form for spiritualitet. Schleiermacher var prestesønn, oppvokst i Breslau, og var i unge år under påvirkning dels av den herrnhutiske brødremenigheten med sin pietistiske kristendomsforståelse og dels av opplysningstidens tanker. Senere fikk romantikken og den tyske idealisme mye å si for hans åndelige utvikling. Schleiermacher var prest, og i senere år en svært betydningsfull professor i teologi ved Berlins universitet. Det var her han gav ut sitt dogmatiske hovedverk *Der christliche Glaube* (1821-22). Og det er i denne boken han definerer fromhet eller gudstro som «absolutt avhengighetsfølelse»:

«Die Frömmigkeit, welche die Basis aller kirchlichen Gemeinschaften ausmacht, ist rein für sich betrachtet weder ein Wissen noch ein Thun, sondern eine Bestimmtheit des Gefühls oder des unmittelbaren Selbstbewusstseins.» (Holmquist og Nørregaard, bd. III, s. 18).

Dogmene forstår Schleiermacher mer som kirkens forsøk på å *tyde* og *tolke* troens dypere vesen. De blir dermed ikke absolutte og entydige vitnesbyrd om hva kristen tro er, men mer et rammeverk for kirkens ytre struktur. De bevarer likevel sin betydning, på samme måte som kirken som samfunnsinstitusjon også bevarer sin betydning. Men det primære for Schleiermacher er hjertereligionen, den enkeltes hengivenhet til Gud. Med sine tanker ble Schleiermacher tatt til inntekt for både liberale og konservative krefter i kirken. Han ble på en måte hele sitt liv stående i spennet mellom Brødremenigheten og Kant, mellom opplysningstiden og romantikken, mellom rasjonaliteten og spiritualiteten. Hans innflytelse på utviklingen i kirken i en brytningstid ble stor, med konsekvenser også for oss i det høye nord.

2.2 Kirke, kristendom og religion i Norge rundt 1814

På overgangen mellom 17- og 1800-tallet hersket i Danmark-Norge fortsatt reformasjonstidens prinsipper og det ble ført en enhetlig religionspolitikk under kongelig supervisjon. Fortsatt var medlemskap i den evangelisk-lutherske statskirke en plikt for alle Kongens undersåtter, og kirkelige handlinger som dåp, konfirmasjon, vielse, altergang og gravferd var en selvfølge (Amundsen og Laugerud, 2001, 282). I 1814 fikk Norge en grunnlov hvor nye politiske idéer om folkestyre bar bud om en ny tid. Konventikkelplakaten, som var blitt innført i 1741, ble opphevet i 1842. Og i 1845 fikk man dissenterloven, som gjorde det mulig for andre *kristne* trossamfunn å gjøre seg gjeldende. Disse reformene var utslag av de omtalte *understrømmene*, som virket «forstyrrende» i forsøkene på å opprettholde en enevoldsstat tross alt. Hvis vi skulle la to svært forskjellige enkeltpersoner representere disse impulsene, er det naturlig å nevne Ludvig Holberg og Hans Nielsen Hauge.

2.2.1 Ludvig Holberg

Ludvig Holberg (1684-1754) bidro med sin diktning og tenkning til en justering av kursen og en gradvis oppmykning av religionspolitikken i Danmark-Norge. Holberg var født i Bergen og avla teologisk eksamen i København i 1704 (Amundsen og Laugerud, 2001, 200ff). Etter flere år i utlandet, med studieopphold i Nederland, England, Frankrike og Italia, ble han i 1717 professor ved Københavns universitet, først i metafysikk, så i latinsk veltalenhet og til slutt i historie. Når det gjaldt kirken, forholdt Holberg seg avventende; han betraktet liv og lære i kirke og menighet på betryggende avstand. Likevel var han av den oppfatning at religionen var nyttig og nødvendig i samfunnet. I England hadde han lært *deismen* å kjenne. Noen av de radikale utslag av denne skremte ham. Hvis religionskritikken endte med at gudstroen ble forlatt, så han

mørkt på muligheten for å holde samfunnet sammen. På den annen side krevde han, i likhet med deistene, at religionen skulle være enkel, forståelig og nyttig. Den burde være udogmatisk, antagelig på et rasjonelt grunnlag og fri for det overnaturlige og mystiske. Holberg anses som en brobygger, en moderator. «Noen original tenker var Holberg neppe, men hans betydning som formidler av moderne filosofi og religionsforståelse kan neppe overvurderes.» (Amundsen og Laugerud, 2001, 201).

Ludvig Holbergs bøker hørte med til Vinjes lektyre allerede fra guttedagene. Går man «på langs» gjennom det han senere skriver, finner man ofte og med jevne mellomrom sitater og henvisninger til Holberg. Her er det snakk om inntrykk som hadde festet seg både på det rasjonelle og det emosjonelle plan. Vinje satte pris på nær sagt alt han fant hos Holberg: humoren, harselasen, den uhøytidelige stilen, demaskeringen av absurde resonnementer og talemåter, men også det underliggende alvor.

2.2.2 Hans Nielsen Hauge

Hans Nielsen Hauge (1771-1824) satte om mulig enda større preg på det norske samfunnet enn Holberg, i hvert fall blant folk flest. Når det gjelder Hauges betydning går professor Einar Molland så langt som til å si: «Hauge er den enkeltperson som har hatt størst innflytelse på norsk kirkeliv etter reformasjonen» (Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon, 1988). Og i en ny Hauge-biografi skriver Alv Magnus:

«Norge har aldri æret Hauge. Trolig har ingen nordmann i nyere tid lidd større overlast fra den norske stats side enn ham... Trolig var rettssaken mot ham norgeshistoriens største justismord.... Men ingen erstatning ble gitt for den urett han led. Han fikk ingen oppreisning fra myndighetenes side i sine siste leveår. Ingen påskjønnelse. Det har heller ikke vært tatt initiativ til å hedre mannen som nylig ble kalt «Europas fremste og mest innflytelsesrike lekmann.»... Kanskje det kunne være på tide å bøte på dette, 224 år etter starten på hans livsgjerning, med en offentlig markering av Hauges betydning for vårt folks nyere historie? Slik at den takknemlighetsgjeld vi som folk står i overfor Hauge kunne komme til uttrykk.» (Magnus, 2020, 155).

Hauges åndelige bakgrunn er å finne i ortodoks lutherdom og i en senere pietistisk farget versjon av denne. Her er det altså ikke klassisismen og rasjonaliteten som får fornyet aktualitet, men gamle salmer og kristne trosvitnesbyrd. Med sin kristne og lutherske forankring ble Hauge og

hans tilhengere på den ene side en alliert for den kristelige og luthersk forankrede dansk-norske enevoldsstat. Men på den annen side ble de også en motstander, idet de utfordret statens religiøse monopol. Striden kjerne var *Konventikkelpakaten*, som krevde at prest eller biskop enten selv skulle forkynne Ordet og forvalte sakramentene eller også være tilstede når så skjedde. Denne bestemmelsen ivaretok Confessio Augustana art. XIV, om det offentlige læreembetet. Den bidro også til å bevare enheten i riket. Disse bestemmelsene utfordret Hauge åpenlyst på sine mange reiser rundt om i landet. Umiddelbart kom han i konflikt med representanter for den lokale øvrighet, i særdeleshet lensmann og prest. Han ble dømt og fengslet mange ganger. Da han i 1814 for siste gang slapp ut av fengselet hadde han pådratt seg helseproblemer, som bidro til at han fra da av innstilte sin reisevirksomhet. Han fortsatte likevel sin forfattervirksomhet, og var til sin død i 1824 den selvsagte lederen for en stor bevegelse, *haugianismen*. I sin store Hauge-biografi skriver kirkehistoriker og senere biskop i Kristiania A.Chr. Bang:

«Det er ogsaa en kjendsgjerning, at baade Hauge og vennerne i deres færd viste presterne al skyldig ærbødighed, at de var flittigere end alle i samtiden til at gaa i kirke, trods de der ofte maatte lade sig nøie med den opbyggelse at blive udskjældte, og at de ikke unddrog sig for at yde «dem told, som bør told». Den Haugeske vennekreds var saltet, der var nedlagt i kirken; i det skjulte trængte kraften sig videre; i aarenes løb slog livet ud; det samfund, der havde begyndt med at forfølge den Haugeske opvækkelse, har forlængst anerkjent den som en ny og frugtbar begyndelse til et ægte kristeligt og kirkeligt liv.» (Bang, 1910, 356).

Det er spesielt interessant å lese denne vurderingen av Hauge, siden Bang også spilte en viktig rolle i Vinjes liv. Bang var født i 1840 og således en del yngre enn Vinje. Likevel tilhørte de en tid samme omgangskrets i Christiania (Bang, 1909, 121). Da Vinje i 1869 giftet seg med Rosa Kjeldseth var det til Bang, da nytilsatt kapellan på Gran, bryllupsreisen gikk. Og det var Bang den dødssyke Vinje et år senere dro til og bodde hos den siste natten før han døde. Bang forrettet i Vinjes gravferd, fra Gran kirke den 3. august 1870 (Bang, 1909, 177). Bare fire år senere, i 1874, utgav Bang sin svært omfattende Hauge-biografi. Han har med andre ord hatt dette stoffet til bearbeidelse under samværene med Vinje. Ikke desto mindre har de to vennene hatt diametralt motsatte oppfatninger av Hauge og haugianismen. Om de har funnet hverandre på andre områder, har deres veier skiltet her.

Det er mye som *kunne* ha forbundet Vinje med Hans Nielsen Hauge: De var begge av bondeslekt og kom fra bygdesamfunnet; begge var på sitt vis opposisjonelle og motstandere av gamle privilegier og autoriteter; begge var fascinert av den tekniske utviklingen og de mulighetene den åpnet for; begge ønsket frihet for tro og tanke. Likevel kom Vinje all sin dag til å se på haugianerne, *leserne*, med den største uvilje. Det var noe ved dem han ikke kunne forstå.

3 Vinjes åndelige utvikling

3.1 Arven fra bygdesamfunnet

Aasmund Olavsson Vinje var født på gården Uppistog i Vinje 6. april 1818. Foreldrene var Olav Aasmundsson og Torbjørg Gjermundsdotter. Han hadde en søster, Margit, som var 4 år eldre, og fikk en halvbror, Olaf, som var 14 år yngre. Mor Torbjørg døde av tuberkulose da Aasmund var 10 år gammel, en opplevelse som merket ham. Aasmund fikk likevel en god barndom. Etter at moren døde overtok storesøster Margit mange av hennes oppgaver, inntil faren giftet seg på nytt. Faren, som ble kalt Olav Plassen, var dessuten en god far, som Aasmund både beundret og alltid hadde et godt og nært forhold til. Om han fra moren hadde arvet de myke og vemodig drag i sin personlighet, arvet han fra faren styrke og pågangsmot, kanskje også sin intellektuelle kraft. Han har fortalt: «Fa'r min var ein langt større Philosoph en baade vaare philosophiske Professorer; for hadde han leset nokut mindre, so hadde han til Vederlag somyket betre Hovud.» (Vesaas, 2018, 27-28). Olav Plassen var likevel etter forholdene en lesende mann! Han hadde et nært forhold til sognepresten i Vinje, Frederik Ingier. Ifølge Vesaas var Ingier «påverka av grundtvigianismen og tykte lite om trongsynte lekmannsrørsler» (Vesaas, 2018, 34). I stedet engasjerte han seg i det verdslige livet i prestegjeldet, og arbeidet bl.a. for opplysning og skolegang. Han ble også valgt til Vinjes første ordfører, etter at det kommunale selvstyret ble vedtatt i 1837. Ingier abonnerte på Morgenbladet, og Olav Plassen hadde en avtale om å få låne avisen når presten hadde lest den. Likeledes stilte han sitt bibliotek til rådighet for dem i menigheten som ønsket å lese mer. Olav Plassen var en av dem, men i enda høyere grad gjaldt dette sønnen Aasmund. Med tanke på Vinjes såvel intellektuelle som åndelige utvikling er det informativt å se hvilke bøker han leste i unge år. I «Kort Oversigt over mit Liv» fra 1862 skriver han følgende:

«Der var ikke andre Bøger end Bibelen, det meste af Holberg og Peder Dass, de almindelige religiøse Bøger og Keiser Karls og Holger Danskes Krøniker, men disse Bøger læste jeg ogsaa flere Gange fra Ende til anden og lærte, især af Bibelen, lange Stykker udenat.» (Grepstad, 2017, 425).

Da Aasmund sto til konfirmasjon, 5. oktober 1834, var det fortsatt Ingier som var prest. Vi hører lite om innholdet i undervisningen, det er kunnskapsdimensjonen som blir omtalt: Aasmund ble stående fremst på kirkegulvet og fikk karakteren «Udmærket godt» i både kunnskap og oppførsel. Likevel har Ingier etter all sannsynlighet brukt en bestemt bok i undervisningen, nemlig Erik Pontoppidans *Sandhed til Gudfrygtighed*. Både forfatteren og boken satte varige spor hos Vinje.

3.1.1 Pontoppidan

Det kan synes litt gåtefullt at Erik Pontoppidan den yngre (det fantes også en Erik Pontoppidan den eldre) skulle få en så kolossal betydning. Han var riktignok biskop i Bergen, men bare en kort periode, fra 1747 til 1754. Han var ellers en betydelig mann i sin samtid, i egenskap av forfatter, professor og prokansler ved Københavns universitet. Men disse høye stillingene og mesteparten av hans forfatterskap kan ikke sannsynliggjøre at han i en slik usedvanlig grad skulle huskes av ettertiden. Grunnen til dette faktum ligger i boken *Sandhed til Gudfrygtighed* (Amundsen og Laugerud, 2001, 187). Så vidt jeg kan forstå kan man om Pontoppidan si at han «tok bølgen»: Han fremstod som kraftfull pietist i akkurat rette tid, nærmere bestemt i Christian VI's regjeringstid i årene 1730-1746. Da konfirmasjonen, som nevnt, ble innført i 1736 var det Pontoppidan som fikk oppdraget med å utarbeide en katekismeforklaring og en salmebok. Det var førstnevnte som ble en dundrende og vedvarende suksess. I Norge var denne boken enerådende i konfirmantundervisningen i hele 150 år! Den gjorde med andre ord sin virkning også lenge etter at pietismen hadde fått seriøs konkurranse både i kirkelige kretser og ellers i samfunnet. Den må slik sett ha preget konfirmantundervisningen også til de prester som har hatt et distansert forhold til pietismen.

Innholdet i *Sandhed til Gudfrygtighed* er preget av ortodoks lutherdom i pietistisk innpakning, utformet, på katekismevis, i spørsmål og svar. Det var jo slik også Luther i sin tid hadde utformet både sin lille og sin store katekisme. For mange litt mer enkle og pragmatiske sjeler kan en slik tilrettelegging sikkert ha virket attraktiv og tilforlateglig. Man levde tross alt fortsatt

i en kultur preget av muntlighet, hvor utenatføring dermed også var viktig. Når *Sandhed til Gudfrygtighed* fikk en så stor og langvarig utbredelse sier det noe om at den må ha hatt noen kvaliteter. Dens plass ble forsvart av mange og den ble det selvfølgelig referansepunkt til alt som hadde med gudstro å gjøre. For unge Aasmund ble den imidlertid umulig å forholde seg til. Her fantes det ingen rom for egen tankevirksomhet. Han som hadde slik hang til refleksjon og tankeflukt møtte her et system som var fasttømmret i dobbelt forstand: både i formen og i innholdet! Det var også ett punkt hos Pontoppidan som i særdeleshet ble en kilde til uro og angst hos Vinje, nemlig de harde ord han føler Pontoppidan lar falle om helvete og fortapelse. Disse tankene kastet i mange år mørke skyer over livet for Vinje. Bergsgård skriver: «Vi veit ikkje kor djupt tak den gamle kristendomen kan ha hatt på Vinje, men så lite kan det ikkje ha vori. Han fortel ein stad at ein gong var han på veg til å ta livet av seg av helvetredsle.... Helvetlæra har verkeleg kasta skuggar over livet hans....Det som seinare i livet står som det særmerkte for Vinje ved hans gamle kristendom, er kor bunden han har vori i sitt tankeliv. Han har levt i trældom under former og formlar med helvetlæra til bakgrunn.» (Bergsgård, 1940, 172). Likevel understreker Bergsgård i fortsettelsen, at blant de sterkeste inntrykk Vinje bar med seg gjennom livet, var bildet av Jesus. Dette bildet og disse inntrykkene har han tilegnet seg på egen hånd gjennom utstrakt lesning, hvor Bibelen var av svært stor betydning: Bildet av Jesus «heldt han heile si tid friskt med lesing i Bibelen, og ein kan ofte skimta det mellom linene i det han skriv, serleg i dikta hans.» (Bergsgård, 1940, 176). I likhet med mange av Vinjes biografier ser jeg grunn til å understreke at møtet med Pontoppidan ble en varig kilde til Vinjes skepsis mot kristendommen. Pontoppidan representerte *både kirken og pietismen* i det han opplevde som en uskjønn forening, og det var nettopp disse budbærerne for den kristne tro Vinje aldri sluttet fred med!

Vinjes videre livsvei, med lærerseminar først i Kviteseid fra 1834 til 1836, deretter i Asker fra 1842 til 1843, innebar at han fikk usedvanlig god undervisning, og vi må tro: innsikt, i kristen tro og lære. Det var prester som stod bak begge seminarene. I Kviteseid var det sogneprestene Niels Windfeldt og Jens Zetlitz, i Asker den betydelig skolemann og senere biskop i Tromsø, Knut Gislesen. Så vi må kunne si at Vinje i unge år møtte ganske fremstående og svært kompetente representanter for kirke og kristendom. Jens Zetlitz er ennå i vår tid ansett som en av våre store og fine diktere fra denne tiden. Nils Windfeldt er også en av prestene i Kviteseid som fortsatt minnes på en svært positiv måte. Ingen av Vinjes biografier antyder at det var urimeligheter eller noen form for kristelig forstokkethet som preget hverken skolegang eller

lærerseminarer. Likevel befant Vinje seg, særlig ved seminaret i Asker, mer og mer i opposisjon, og da i særdeleshet til undervisningen i kristendom. Vesaas skriver:

«For Aasmund Plassen kunne det bli i meste laget med all denne teologien, han klara ikkje å dempe sine egne rasjonelle tankar og godta «troens bevis» blindt. Mange år seinare – då seminaristen hadde blitt jurist – kritiserte han sterkt all pugginga på «Skulemeistarskulen», særleg alle bibelfortolkingane som førde til at dei studerte Bibelen som juristane las kriminallovene. «Eg kunde heile lange Remsur utanboks liksom Papegøyen af alle desse kunstige Tydingar» skriv han. Og i lærargjeringa fekk han liten nytte av denne måten å lesa Bibelen på, han måtte gå etter sitt «vesle Mannavit, sovidt det rakk, og kom godt utaf det med dette.» (Vesaas, 2018, 47).

3.1.2 Bonderasjonalismen

Inntil tiden som seminarist i Asker kan man si at Vinje lever vidare på arven fra det samfunnet han vokste opp i i øvre Telemark. Når han i Asker, som nevnt, stiller stadig flere spørsmål særlig ved kristendomsundervisningen, kunne vi anse det som et resultat av at han nå møter nye tanker og idéer. Han får også en distanse til Pontoppidan. Dernest *kan* han også bygge vidare på allerede kjent tankegods. Vi har beskrevet tiden og samfunnet Vinje vokste opp i som *dels* et enhetssamfunn og *dels* et mangfoldig samfunn. Ved siden av prestens, kristendommens og kirkens selvsagte plass eksisterer på denne tiden også begrepet *bonderasjonalisme* (Amundsen og Laugerud, 2001, 303). Det kunne være sosial misnøye som lå bak kritiske tanker rundt den alminnelige religiøse oppdragelse. Presten var tross alt kongens mann og representerte øvrigheten, og ofte nok opptrådte han kritikkverdig overfor vanlige folk. Men det var også den intellektuelle siden av saken som betydde noe for enkelte. Som vi har sett, hørte Holbergs skrifter til dem Vinje stiftet bekjentskap med allerede i guttedagene. Idéene fra den franske revolusjon gjorde seg også gjeldende. Det var flere som plukket opp disse tankene, som igjen skapte grobunn for tvil og skepsis. Vinjes far, Olav Plassen, fremstår blant andre som en mann som var åpen for spørsmål og kritisk tenkning.

3.2 Møtet med antikken og samtidens intellektuelle debatt

3.2.3 Lærerseminar i Asker

Etter som 18-åring i 1836 å ha avsluttet lærerseminaret i Kviteseid var Vinje omgangsskolelærer i hjembygda. Etter hvert ble han av den nye sognepresten, Anton Elias Smitt, oppfordret til å søke videre utdanning ved det omtalte stiftsseminaret i Asker. Etter eksamen der i 1843 var planen å vende tilbake til Vinje og til en stilling som fastlærer og klokker. Han opplevde nå en av sitt livs største skuffelser. Han ble forbigått av sambygdingen Olav Fetveit, som hadde tatt seminaret i Asker sammen med ham, men som var yngre og manglet erfaringen som omgangsskolelærer. Til gjengjeld var han sønn av en av de mer betydningsfulle bøndene i Vinje. Det er også grunn til å tro at han ble ansett som mer skikket for stillingen, da han var mer konvensjonell og mindre opposisjonell, særlig i kristendomsfaget, enn Vinje. Dette har tydeligvis spilt en rolle for sogneprest Smitt.

3.2.4 Borgerskolen i Mandal

Vinje opplevde det hele som et svik, og etter mye om og men søkte han en stilling ved Borgerskolen i Mandal. Han fikk den og begynte som lærer der. Dermed startet i virkeligheten en ny fase i livet for Vinje. Han forlot bygde- og bondesamfunnet i øvre Telemark og ble en del av bylivet i Mandal, omgitt av handelsfolk og et borgerskap med urbant preg. Vinje var likevel ikke helt uforberedt på dette. Tiden i Asker hadde vært lærerik, han hadde tilegnet seg kunnskaper og erfaringer og utviklet seg en hel del. Som nevnt, var det ikke minst når det gjaldt gudstro og Bibel-syn han hadde flyttet flere grensestolper. Det var nå han på det bevisste plan løste seg fra Pontoppidan og hans harde ord om helvete og fortapelse. Vinje fant seg slik sett til rette i Mandal og i stillingen som lærer ved Borgerskolen. Han ble i stadig sterkere grad en kjent skikkelse i bybildet. Han ble kjent med bondepolitikeren Søren Jaabæk. De fant hverandre i motstanden mot embetsmannsstandens privilegier. De delte leseopplevelser, inspirerte hverandre og søkte kunnskap på områder de som bondesønner så langt hadde vært avskåret fra. Vinje for sin del brukte så mye av tiden han kunne avse på å lese fag som tysk, fransk, latin og filosofi. Men han deltok også i det offentlige ordskiftet, både muntlig og skriftlig. Det var her han skrev den artikkelen som fortsatt står som en milepæl, og som samtlige av hans biografier ser på som selve startpunktet for hans offentlige virke: anmeldelsen av pastor Knutzens «Christelige Fortællinger»! Vinje har i denne tiden i stigende grad sikkert nok hatt hovedstaden i sikte. Gjennom fagene han leste på fritiden forberedte han seg i realiteten på en

studenteksamen og et senere studium. Men han måtte ta det skrittvis. Foreløpig var det videre løpet kun en drøm. Likevel levde han altså i en tid da det *var mulig* for en husmannssønn fra øvre Telemark å nå inn til hovedstadens mest fornemme sirkler, fremfor alt til «Allskulen», universitetet. I Mandal var avstanden til dette forjettede land fortsatt umåtelig stor, men i tanken og drømmen var han på vei dit (Vesaas, 2018, 81-83)!

3.2.5 Christiania og møtet med antikken

Ludvig Holberg hadde i Vinjes unge år bidratt til å åpne denne veien. Han hadde også bidratt til å åpne synet hans for antikken. Likevel var det først i tiden som student i Christiania at denne delen av dannelsesreisen for alvor begynte. I sin doktoravhandling *A. O. Vinje og antikken* skriver professor Sigmund Skard:

«Vinjes fyrste Oslo-år er den viktigaste utviklingsbolken i heile livssoga hans. Fyre 1848 kann vi enno berre skimta andletet hans bak kjeldene; no bryt på stutt tid dei fleste personlege sermerke igjenom i eit samspel med tidsproblematikken, og på dei viktigaste område blir leida utstaka for livet.... I dette umskiftet er ikkje antikken noko primært element; men han får etter kvart tilknytning til det primære. Liksom ovanfor må vi då byrja med den vidare åndelege bakgrunnen, og so etterpå setja det klassiske inn i biletet.» (Skard, 1938, 93).

Skard er den blant Vinjes biografer som i sterkest grad har poengtert den overordentlige rolle klassisismen spilte i Vinjes tankeverden. På den annen side er det ingen av de andre som bestrider at disse impulsene var betydningsfulle. Idet jeg innledningsvis og fortløpende fastslår at Vinje gradvis frigjør seg fra den bibelske og kristne forestillingsverden han møtte og delvis ble innprentet i barndom og ungdom, finner jeg Skards påvisning av antikkens stadig større betydning plausibel. I henhold til sitatet over, skjedde ikke dette umiddelbart etter at Vinje kom til hovedstaden som student. Mye av oppmerksomheten hans var viet aktuelle spørsmål og et etterlengtet møte med mange av tidens mest betydningsfulle personer. Vinje kastet seg med stort begjær ut i alt det kunst- og kulturlivet i hovedstaden hadde å by på. Han skulle også gjøre unna noe så prosaisk som en studenteksamen. Her ble møtet med *latin*en både en glede og en sorg. I likhet med andre fattige bondestudenter måtte Vinje skynde seg. Løsningen ble puggeskolen *Heltbergs studentfabrikk*, ledet av den legendariske pedagogen Henrik Anton Schjøtt Heltberg (1806-73). Latinpuggingen var for Vinje som for så mange andre til liten glede.

Han forble også resten av livet tvilende til hvorvidt latinundervisningen burde ha en sentral plass i det norske skolevesenet. Men det latinen tross alt bidro til var: å åpne utsynet mot klassisismen og en stor, felles, europeisk kulturtradisjon! For Vinje var det en milepæl å tre inn i denne verden. Fra nå av kunne han samtale som likemann med hvem som helst. Han stod på fast grunn og kunne selv gå direkte til kildene, *ad fontes*.

Et sentralt begrep i klassisk diktning som Vinje sluttet seg helhjertet til stammer fra Horats' oder, nemlig *aurea mediocritas* (den gyldne middelvei). Skard påpeker hvordan Vinje her assosierer i to retninger: til Holberg og hans sans for måtehold og til den stødige bygdekulturen han var fortrolig med fra sin barndom. Holberg kjente den klassiske diktning og kunne selv være inspirert herfra. Det samme var neppe tilfelle med folket i øvre Telemark. Likevel hadde de den samme innstilling: Unngå ytterligheter, lev på det jevne, tro på det gode! Skard skriver:

«Kring denne klassiske kjernen kann ein gruppera dei sentrale draga i Vinjes livskjensle: hans visse um intellektuelt tilgjengeleg samanheng i livet, hans skort på djupare dualisme; hans dyrking av det normale og den vituge jamvekt, hans tillit til at verda er rettviss og det gode sterkast når alt kjem i hop, hans audmjuke otte for hybris, hans resignasjon, som alltid lèt det einskilde bli lite mot det ålmenne. Og desse klassiske draga i hans personlege livsinnstilling fletter seg uløyseleg saman med det sosiale grunnlaget: Vinjebygd er Aasmund Vinjes *polis*.» (Skard, 1938, 154).

3.2.6 Homer

En dikter fra klassisk tid Vinje fikk et spesielt forhold til, var Homer. Også han kunne «aktualiseres». Et positivt særtrekk ved Homer er hans folkelighet og hans frodige beskrivelser av det landlige livet, i nærkontakt med dyr og natur. Når Vinje leser *Odysséen*, kjenner han seg derfor igjen, ja han opplever nærmest ingen avstand mellom den verden Homer beskriver og den han selv opplevde som gutt. Skard skriver:

«Han har sjølv i gjætsle- og fekar- og umgangsskuletida si kunna liknast med den vidfarne Odyssevs, stundom òg med gjætaren hans, når senga hans vart reidd i fjøset i ein gamal pråm, som var upphengd i vidjer over bingen der sauer og geiter bækta og slost natta til endes; og til denne ytre naturlegdom svara ein indre spontaenitet som rørde seg over heile spaningsskalaen, og som for Vinje er uløyseleg knytt til det «klassiske sinn»: det er i si naturfyllte at livet søkjer jamvekta.» (Skard, 1938, 170).

Skard ser for seg at Vinje hos Homer kan ha fått inspirasjon for det senere arbeidet med diktsyklusen *Storegut*. Han trekker også paralleller til *Edda*, som Vinje ser på som en nordisk pendant til Odysseen. Han snakker om «Fader Homer og Moder Edda». Den *folkelige forbindelseslinjen* Vinje ser mellom klassisismen og den aktuelle norske virkelighet blir også et argument for utviklingen av et eget norsk språk. I motsetning til for mange andre blir opptattheten av det klassiske for Vinje derfor ikke at han sperrer seg inne i et elfenbenstårn. Han gjør antikken aktuell ved at han tar arven fra de gamle med ut i det pulserende livet! Antikken blir opplevd virkelighet, blir eksistensiell.

Et underliggende spørsmål i vår sammenheng blir likevel: Hvorfor opplevde han det ikke på samme måte når det gjaldt kristenarven? Hva var det som forhindret ham i å oppleve Bibelhistorien som eksistensiell og levende? Og: Blir antikken for Vinje et substitutt for det religiøse, for gudstro? Det er del av det store spørsmålet denne oppgaven stiller. For å komme nærmere dette er det åpenbart nødvendig å gå til de virkelige kildene, det vil si: til Vinjes egne skrifter.

4 Døletru – Vinje som publisist, forfatter og poet

4.1 Knutzen-artikkelen

Det var som nevnt i tiden som lærer ved Borgerskolen i Mandal Vinje gjorde sin entre i det offentlige ordskifte. Dette skjedde med den omtalte anmeldelsen av pastor Knutzens katekisme *Christelige Fortællinger*. Til omstendighetene rundt denne artikkelen skriver Vinje selv i «Kort Oversigt over mit Liv» fra 1862:

«Jeg gjorde imidlertid mit første literære Forsøg, foruden nogle ubetydelige Opsatser paa Vers og Prosa i Lister og Mandals Amtstidende, ved at skrive i Morgenbladet i Juli 1847 en Kritik med ungdommelig Kaathed over Sognepræst Knutzens «Kristelige Fortællinger», som Biskopen absolut vilde indføre i Skolerne. Jeg underskrev Artikkelen med et dobbelt W, og Forfatteren mistog mig for Provst Wergeland og skjældte den gamle Mand ud for hans Vantro. Men da det kom op at Artikkelen var skreven af Skolemesteren i Mandal, fik jeg høre af min Medlærer, at Gislesen havde sagt, at jeg, som han før havde tilbudt det bedste Klokkeri i Stiftet, aldrig kunde blive forfremmet, og, dette i Forbindelse med Skolens Reorganisation gjorde, at jeg, med 10

Daler i Lommen i Mai 1848 paa en Jagd med Egebark sejlede til til Kristiania for at prøve min Lykke.» (Grepstad, 2017, 428).

Som Skard hevdet, var det i de første årene i hovedstaden Vinje tok de mest betydningsfulle steg på sin egenutvikling. Men, som før påpekt: også oppbruddet fra hjembygda og inntrykkene fra de første Mandals-årene var av overordentlig betydning. I samme selvbiografiske riss har Vinje omtalt dette slik:

«Der samlede jeg den Skat, jeg siden for en stor Del har tæret paa, og der foregik den fuldstendige Omvæltning i min Verdensanskuelse, som noget mer blev udviklet under min senere Læsning af Homer og min Anden-Examens Studering av Kemien og de øvrige Naturfag. Disse sidste Studier gjorde et Indtryk paa mig, som jeg ikke kan beskrive. De sidste Rester af min seminaristiske Dogmatisme bleve grundigt tilintetgjorte. Først nu saa jeg Livet i Sammenhæng og fandt Logik i det. Læsningen af Treschow gjorde meget, Historien og Klassikerne mer, men Naturvidenskaperne mest.» (Grepstad, 2017, 427-28).

Vinje bekrefter her at både Mandals-tiden og den første tiden i Christiania hadde denne gjennomgripende betydningen for ham. Og når han snakker om «den fuldstendige Omvæltning i min Verdensanskuelse» og de «sidste Rester af min seminaristiske Dogmatisme», kan det ikke herske tvil om at han snakker om den kristenarv som hadde gjennomsyret livet hans frem til nå. Allerede i Asker-tiden hadde han strevet med å godta «troens bevis» blindt. Han hadde lenge hatt en fornemmelse av at det var en spenning, ja en konflikt, mellom den gudstro han var blitt opplært i og en mer åpen og ærlig måte å forstå livet og verden på. Det var så i Mandal og senere i Christiania han kunne begynne å øse av nye, friske kilder, og samtidig legge gamle lenker og bånd av seg. Som vi har sett, var et innbegrep av disse: Pontoppidans *Sandhed til Gudfrygtighed*.

Vinje innleder sin anmeldelse av pastor Knutzens katekisme med å påpeke betydningen av at skolevesenet prioriteres, både med pedagogisk kompetanse og med impulser fra andre land. Begge disse forutsetninger burde være tilstede, mener Vinje, siden forfatteren allerede har utgitt en rekke lærebøker og dertil vært på studieopphold i utlandet.

«Forventningsfuld greb derfor Anmelderen den foreliggende lille Bog, haabende, at den maatte være en Akvisision for vor Skolelitteratur;

Med bakgrunnskunnskap om at katekisme-genren ikke akkurat var den type litteratur Vinje hadde en forkjærlighet for, er det ingen stor overraskelse når han fortsetter:

«...han blev imidlertid desværre skuffet i sine Forventninger, og besluttede derfor at bidrage Sit til at belyse et Skrift, der med Nødvendighed maa virke skadeligt, da det falder i Hænderne paa Almueskolelærere, som, manglende den nødvendige Kritik, let bringes paa Vildspor.».

Vinje stiller opp fire kriterier han mener eksemplene i et slikt skrift må oppfylle. Disse må være:

- a) psykologisk mulige
- b) kongruente med sin gjenstand (dvs, relevante, i det minste begripelige)
- c) fremsettes i et lettfattelig språk
- d) de må, især de religiøse, være deres gjenstand verdige (trosuttrykk må ikke profaneres, trekkes ned i det banale)

Vinje beklager gang på gang at plassen ikke tillater ham å gå inn på samtlige av Knutzens eksempler. Han konsentrerer seg nok dermed om de i hans øyne aller verste. Dette, sammen med det faktum at det i samtiden blant kvalifiserte folk også fantes positive vurderinger av Knutzens bok, godtgjør at Vinjes anmeldelse må anses som en subjektiv ytring. Med sine fire kriterier tilstreber han på den annen side å gi det hele et objektivt preg. Det er utvilsomt sant, at uten Vinjes anmeldelse ville ingen i dag snakket om Knutzens katekisme. Den er med andre ord ikke genial på noen måte. Spørsmålet er på den annen side om den er fullt så ille som Vinje vil ha det til. Det kan kanskje tenkes at også denne boken kunne leses utfra prinsippet om å se det *halvfulle* glasset i stedet for det *halvtomme*. Vinje gjør utvilsomt det siste. På den annen side vil jeg si at det nesten er umulig å være uenig med Vinje. Noen eksempler hvor han gjengir Knutzens tekst viser det:

«En brav Haandværksmand blev uretferdigt behandlet af en rig Mand, hvem han bragte et bestilt Arbeide, og kunde ikke berolige sig derover; thi han var derved bleven skilt ikke alene ved 8 Ugers Arbeidsløn, men ogsaa ved sit eget Udlæg. Han hensank efterhaanden i en Art Tungsendighed. Hans 6aarsgamle Barn saa ofte paa ham med

vaade Øine; endelig sagde det: «Fader, hvad feiler dig? Hvorfor er du saa bedrøvet?» Da Faderen havde forklaret ret Aarsagen til sin Sorg, svarede Barnet: «Kjære Fader, lad dog dette være! Hvo veed, om du ikke var bleven hovmodig, dersom det havde gaaet dig efter Ønske! Lad os bede vor Herre Jesum, at han vil hjælpe dig igjen, og give dig tilbage, hvad du har tabt!» Og saaledes skede det også.»

Vinje beskriver det som komplett urealistisk at en 6-åring skulle uttrykke seg slik. Her er det både psykologisk innsikt og språkbruk hos barnet som gjør eksempelet dårlig. Jeg vil likevel problematisere Vinjes resonnement når han fortsetter med å si:

«- det maatte endelig kjende Bønnens Kraft. Men hvorledes er det muligt, at endog det mest udviklede 6aarsgamle Barn kunde kjende alt dette? Med Kjendskab til de menneskelige Ævners Udviklingsgang vil man neppe erklære sig for en saadan Mulighed, og Spring i Naturen gives ikke.»

Mot *Vinje* kunne vi her innvende med de ord av Jesus vi leser i kirken hver eneste gang vi bærer et barn til dåpen:

«La de små barna komme til meg, og hindre dem ikke! For Guds rike tilhører slike som dem. Sannelig, jeg sier dere: Den som ikke tar imot Guds rike slik som et lite barn, skal ikke komme inn i det.» (Mark. 10, 14-15).

Litt merkelig er det at det er Vinje selv som et par tiår senere gjentar akkurat disse ordene. Det kjente diktet *Attende til antikken* avslutter han slik: «Om til di vogga du atter må snu, før livet du finner. Stødt disse ord må du minnst som mann – dei skrivne er slike: «Vert du ei atter eit barn, du ei kan få erva Guds rike.» (Vinje, 1960, 58). At barnet eier en særegen visdom vi voksne mange ganger mangler, er nok en innsikt også hos Vinje. Når Knutzen på sin måte prøver å uttrykke det samme, er det sannsynligvis eksempelets ubehjelpelighet som får Vinje til å reagere.

«Det 31te Æxempel fremstiller et femaarigt Pigebarn, som ved sin stille Forbøn bevirker sin fordærvede Broders Omvendelse. Barnet ligger paa Knæ (!), og beder, at Gud vil tilgive Broderen og «skjænke ham et nyt Hjerte.»! See ogsaa No. 1, 42, 72 og 75. Enkelte andre Æx., No. 41, 99, 126, fremstille Træk, der vel ikke ere aldeles umulige, men dog i høieste Grad usandsynlige, Skade, at ikke Rummet tillader at aftrykke dem;

de ere virkelig i sit Slags sande Mesterverker, og tyde paa en mægtig Aand, der dristig hæver sig over den smaalige Erfaring. I No. 51 see vi saaledes et Uhyre af en Dyreplager, hvis «Glæde bestod i at plage Dyr. Enhver Spurv,» hedder det videre, «som han kunde fange, piinte han langsomt tildøde; Orme, Sommerfugle, Fluere, Frøer rev han itu og syntes at finde Glæde i deres Smerte. Af Katte og smaa Hunde skar han Hale og Øren, ja ofte et Been, eller overøste dem med kogende Vand..... Dette drev han til – hvorlænge? «sit 30te Aar.» (!!)) Det var ikke peent. Troer virkelig Forfatteren, at en saadan hensynsløs Grusomhed kan paavises i Virkeligheden?»

Vi tar med et siste eksempel:

«I en Forsamling, der søgte christelig Opbyggelse, spurgte engang en Mand, hvad Tro var, men kunde ikke faa noget Svar. Da stod en Bonde op, rakte sin Hat frem, og opfordrede Folk til at tage den fra ham; men da man vilde tage den, holdt han paa den, og slap den ikke. Man spurgte ham nu, hvad dette skulde betyde, da svarede han: «Seer I, det er at tro, naar man holder fast paa det som man har, og ikke lader det fratage af nogen Fiende.» Math. 13,12. Thi hvo, som har, han skal gives, og han skal have Overflod; men hvo, som ikke har, ham skal endog fratages det han har. Hebr. 11,3. Ved Tro forstaa vi, at Verden er bleven beredt ved Guds Ord. 11, 1. Troen er Bestandighed i det, som haabes, en fast Overbeviisning om Ting, som ikke sees.»

Vinje kommenterer:

«En mere komisk Fortælling vil man uden Tvivl have Vanskelighed med at opdrive, og Kritik er just ikke den Forfatters stærkeste Side, som i sin Samling kan optage et saadant Æx.»; «vi bør derfor tage Villien i Gjerningens Sted, og tænke, naar vi under Læsningen av «christelige Fortællinger» se, at de fleste Æxempler hænge sammen med de tilføiende Bibelsprog som tør Sand.....; det vil beskuelliggjøre det Uværdige i at oplyse Nonsens med Bibelsprog, ...» (Morgenbladet, 1847)

De fleste av Vinjes biografer tillegger Knutzen-artikkelen svært stor betydning. Jeg støtter et slikt syn fullt og helt. Her markerer han sin frihet fra en religiøs tradisjon han lenge hadde følt

som trykkende og hemmende. Samtidig bekjentgjør han temaer og synspunkter han siden vil vende tilbake til gjennom hele sitt forfatterskap. Blant disse kan nevnes:

- at religion og gudstro er viktig for ham
- at han ikke tar avstand fra selve den kristne tro, men angriper det han opplever som en forstokket og uforstandig måte å presentere troen på
- at han misliker «katekisme-stilen» med de autoritative svarene, samt forkynnelsen som tar sikte på omvendelse mer enn på dialog og forståelse
- at det smerter ham å se det opphøyede ved religiøs tale og praksis bli profanert ved plattheter og uforstand

Med denne artikkelen baner Vinje seg også en vei til en ny tilværelse i hovedstaden.

4.2 «Om Goldschmidt og hans Skribentvirksomhed»

I mai i revolusjonsåret 1848 ankom Vinje altså Christiania om bord på «en Jagd med Egebark». Hans primære mål var å studere, men han lot seg som nevnt også lett distrahere (Vesaas, 2018, 84ff). Ganske snart kom han i kontakt med den betydelige redaktøren av Morgenbladet, Adolf Bredo Stabell. Han hadde ikke et øyeblikk glemt anmeldelsen av Knutzens *Christelige Fortællinger*. Etter å ha skrevet en ny artikkel som også ble lagt merke til, denne gang om skolepolitikk, ble Vinje av Stabell tilbudt god betaling for å levere stoff til avisen mens han leste til Artium. Under Artiums-lesningen, på «Heltbergs Studentfabrikk», kom Vinje i kontakt med enda flere bemerkelsesverdige personer i samtiden. En av dem var Henrik Ibsen. Sammen med tredjemann, Paul Botten-Hansen, startet disse tidsskriftet *Andhrimmer*. *Andhrimmer* skulle få en levetid på kun et knapt år. Det ble nedlagt ved utgangen av 1851, da Vinje ble fast skribent for den nyopprettede dagsavisen *Drammens Tidende*. Men han rekker også her, i *Andhrimmer*, å publisere flere interessante dikt, essays og artikler, blant dem *Om Goldschmidt og hans Skribentvirksomhed* (Vinje, Skrifter i samling I, 36-48).

Meir Aron Goldschmidt var en dansk, jødisk skribent og utgiver at det satiriske opposisjonsbladet *Corsaren*. I det norske bladet *Idun* ble Goldschmidt i 1851 anklaget for å mangle *nasjonalitet og religion*; videre manglet han et mål, noe stort og edelt å strekke seg mot; han var overveiende ironisk og negativ; og han manglet den absolutte målestokk som alene gudstroen kan utruste mennesker med (Vesaas, 2018, 104ff). Når Vinje imøtegår disse

synspunktene, ser vi at han både øser av sine nyvunne kunnskaper fra lesningen av pensum til Examen artium og at hans langsiktige bearbeidelse av kristenarven også spiller en rolle:

«Men jeg finder netop Godschmidts Storhed i denne hans tilsyneladende ubestemte Flydenhed. Sandheden er ikke noget Fixt og Færdigt, men en Proces, noget Flydende. Guds Rige er ikke Noget, man kan pege paa og sige: «See her eller der er det»; det er alene grovslagne Mennesker, som ville tage Sandheden og putte den i Lommen, der ville trumfe i Bordet og sige: «Funtus!» (s. 39).

Vinje viser at han har beveget seg bort fra en enkel og entydig «Sandhed til Gudfrygtighed», han er over i en reflektert, differensiert virkelighetsforståelse.

Til innvendingen om Goldschmidts manglende religion sier Vinje:

«Naar vil man dog lære at lade Religionen være en Sag mellem Gud og Vedkommende selv? Hvorlænge vil man sætte den i noget Ydre, der kan gribes og peges paa med Hænderne? Hvorvidt Goldschmidt er Lutheraner, Katholik, Jøde eller Reformeret, det tilkommer hverken mig eller nogen Anden at spørge om. Han viser sig i sine Skrifter *religiøs*, det er mig nok; han taler med Alvor og Værdighed om de sædelige Magter, det er Alt, hvad et Menneske kan forlange som ikke er Fanatiker. «Han kan fantasere saa smukt over det Poetiske i Kristendommen»; jammen kan han, og jeg vil tilføie, dybt og inderligt. Den Tolerante og Tænksomme vilde desuden finde det i sin Orden, om en Mand med Goldschmidts Falkeblik af og til blev overgivet ved at see de forskjellige Religionssamfund, der rigtignok ikke længer ødelægge hinanden med Ild og Sværd, men som dog ikke mindre hadske ligge i en evig Kamp... Det er en Lise, at slige Mennesker ere til, det er alene Raaheden, som forarger sig.» (s. 44-45).

Jeg vil si at her snakker Vinje omtrent som man gjør i dag når man argumenterer for et sekulært samfunn. Man fornemmer også ånden fra Holberg og deistene i Vinjes tilskuerholdning til de troende. Han tilkjennegir ingen delaktighet i deres stridigheter, han bare observerer, og med et kritisk blikk. Som dem fremhever han religionens «sædelige Magter», og tilføyer at «det er Alt, hvad en Menneske kan forlange som ikke er Fanatiker». Man blir altså lett erklært som fanatiker hvis man fastholder forpliktende konsekvenser av en kristen tro. På den annen side kan man si at Vinjes anliggende med forsvaret av Goldschmidt er å komme bort fra trangsynet, det smålige,

innestengte og ettersittende han forbinder med det ortodokse, pietistiske, lutherske enhetssamfunnet. Han lengter etter frihet og frisk luft, etter det allsidige og komplekse, etter paradoksene og tankenes frie utfoldelse. Her fornemmer vi linjer tilbake til Knutzen-artikkelen. Her aner vi også fremtidige innfall og utfall.

4.3 Fra Drammens Tidende

Vinje hadde en skriveavtale med Drammens Tidende fra 1851 til 1859. I 1856 tok han juridisk embetseksamen, og finansierte i stor grad studiene med en omfattende skribentvirksomhet. Som Oslo-korrespondent for Drammens Tidende skrev Vinje ca. 850 artikler, hvorav ca. 700 er bevart. Han leverte ofte to artikler pr. uke. Dette var lange, grundige og velskrevne artikler hvor han behandlet alle mulige temaer og hendelser. I Morgenbladet hadde han noen år i forveien introdusert seg selv med Knutzen-artikkelen. I Drammens Tidende introduserte han seg med seks godt forberedte artikler om journalistikk. Dette *kunne* tyde på et skifte av fokus, fra det religiøse til det mer dagsaktuelle. Etter å ha foretatt et søk etter religiøse temaer i den digitaliserte utgaven av artiklene Vinje skrev i Drammens Tidende (Vinje 2018), kan jeg *delvis* bekrefte dette. Av de 700 artiklene fant jeg at ca. 150 i noen grad omhandlet religiøse forhold. Av disse igjen var det ca. 40 som hadde spørsmål knyttet til religion, kirkeliv og kristen tro som hovedtema. Blant disse har jeg merket meg at følgende temaer ofte ble behandlet:

- Dissenterloven av 1845 og de mange kirkesamfunn som etter hvert kom til landet
- En ny salmebok i Norge (Landstads salmebok kom i 1869)
- Lov om menighetsråd (endelig lov om menighetsråd kom først i 1920!)
- Vekkelse, kirkebygging og gudstjenesteliv
- Misjonsarbeid
- Forholdet kirke/skole, lærer/prest, religion og folkeopplysning

4.3.1 Dissenterloven og de mange trossamfunn

Vinje forholder seg, i tråd med sitt store forbilde Holberg, på betryggende avstand når han beretter om hvordan katolikker, jøder, representanter for den anglikanske kirke og endog mormonere begynner å sette sitt preg på bybildet. Han referer og gjør seg sine tanker, som oftest med en ironisk, vennligsinnet overbærenhet, men noen ganger også klart polemisk. I 1853 omtaler han f.eks. det katolske kapell i Kristiania (121/1853). Med vennlig ironi kaller han Den katolske kirke «den ene saliggjørende kirke», samtidig som denne kirkes allianser

med makter og myndigheter beskrives uten skjønning. I 1852 (301/1852) kommenterer han Kautokeino-opprøret og er forferdet over «Lappernes Grusomheder». Han grunner over hva religiøs fanatisme kan føre til, og anfører opplysning og kunnskap som eneste botemiddel. I 1853 kommenterer han en høyesterettsdom hvor spørsmålet var om mormonerne var å anse som kristne eller ikke. Saken avgjøres i mormonernes disfavør, mens Vinje ser det komiske i at høyesterett skulle befatte seg med et slikt spørsmål:

«Saaledes er da Striden om Mormonerne endt. Her er mange Religionssekter i Verden. Skulde vi faa Besøg af blot en Hundredel, vilde vore Autoriteter og Domstole faa meget at bestille.» (275/1853).

I samme artikkel kommenterer han den pågående krig mellom Russland og Tyrkia. Her er den religionskritiske tonen litt skarpere:

«Nu fører Tyrken og Russen en Religionskrig. De anraabe begge Gud om Seier; ... Det er den gamle Historie i alle Religionskrige, at ethvert Parti beder om Seier og tror, at de vise Gud en Tjeneste ved at myrde de Andre.»

4.3.2 Om salmene og salmesangen

En av de store gåtene for meg har vært Vinjes kritikk av kirkens salmeskatt. Salmeboken kan leses som en diktsamling, og jeg sier uten blygsel: det er snakk om en samling med høytstående poesi! Vinje ble en av Norges største poeter. Da burde han, skjønt han ikke kunne se betydningen av katekismelærdommen, i det minste ha kunnet fornemme hvordan en salme kunne løfte sjelen «utad og op til Gud;» (Landstad, 202, 5). Jeg har vanskelig for å skjønne at salmesangen i en norsk kirke på 1800-tallet var vesentlig dårligere enn den er i dag. Mange av salmene vi i dag synger med den aller største glede ble skrevet nettopp da. Ja, 1800-tallet kunne fremstå som den rene gullalder både for salmediktning og salmesang! F.eks. virket en av Norges store musikere, Ludvig Mathias Lindeman, som organist i Vår Frelses kirke i Christiania nettopp i disse årene. Den store, nyskapende kirkemusikken befant seg altså i bokstavelig forstand rett utenfor Vinjes stuedør! Om Vinje og salmesangen oppsummerer Bergsgård:

«Salmen er ei utsløkt kunstform, og «kann liksom vekkjast opp til nytt liv som dei extincte dyreformer fyri syndflodi.» Med tanke på den salmediktinga som snart skulle

koma frå Landstad og Blix, kan ein ikkje seia at Vinje har vori mykje heppen her;» (Bergsgård, 1940, 170-71).

Dette kunne lede oss til å tro at Vinje hadde en dyp prinsipiell *uvilje* mot salmen som sådan. Hans ytringer i Drammens Tidende avkrefter imidlertid en slik mistanke! For eksempel kommenterer han i 1852 diskusjonen om en ny salmebok slik:

«Mon det ellers ikke skulle være bedst at bie, indtil man fik se, om det paatænkte Psalmeværk kunde komme istand. Udsigterne ere vistnok lange, men det turde dog hende, at et Geni kunde blive født, der forstod at digte Koraler i den høie og opløftede Aand, som alene passer til de gribende Kirkemelodier.» (69/1852).

Her kommer det for en dag at Vinjes problem når det gjelder salmesangen er at det er *kvaliteten* som er for dårlig! Det plager ham å synge det han opplever som langtekkelig dogmatikk på vers, og særlig når melodiene ikke harmonerer med innholdet. Han henviser til at Welhaven allerede på 1830-tallet hadde etterlyst «et forbedret Psalmeverk». Vinje har ingen problemer med å forstå dette ønsket. Han er også oppgitt over at prestene plager menighetene med stadige krav om å skifte salmebok. Snart er det Kingos Ny Kirkepsalmebog (1699), snart Guldbergs Psalmebog (1778), snart Den Evangelisk-christelige Psalmebog (1798) og snart Wexels' salmer (Elseth, 1985, 69; Aschehoug og Gyldendal, Store norske leksikon, 1989) som gjelder, og den eneste som gleder seg er bokhandleren! Jeg vil likevel uttrykke min fulle enighet med Bergsgård: Man kan ikke si at «Vinje har vori mykje heppen her»!

4.3.3 Menighetsråd

Arbeidet med å utvikle rådsstrukturen i Den norske kirke er en sak som fortsatt pågår og har pågått usedvanlig lenge! I omvendt kronologisk rekkefølge ble de kirkelige rådsorganene vedtatt slik: Kirkelig fellesråd i 1996; Kirkemøtet i 1984; Kirkerådet i 1969; bispedømmerådene i 1933; og lov om menighetsråd i 1920 (Kirkeordning etter 2013, 2012, 7). Det er et vitnesbyrd om hvor omstendelig saken har vært, at Vinje flere ganger både i Dølen og i Drammens Tidende melder om diskusjoner i forbindelse med arbeidet med det første rådet i rekken, menighetsrådet. Og når det gjelder tanken om menighetsråd, er Vinje en avgjort motstander av den. Selv om hans *uvilje* mot prestene ofte er stor, er den større når det gjelder «det vakte lekfolk». Han frykter åpenbart at menighetsrådet kunne bli en plattform for disse grupperingene. I 1857 skriver han:

«Man har nok af Valghistorier i Politiken og bør neppe komme ind paa Religionen og give Uvidenheden og Skinhelligheden Lovens Stempel. Det skulde vel blive Gnis i en Bygd, hvor der var mange Haugjanere, som beherskede Valget, og Præsten vilde være ligesaa Ilde faren han som fornuftige Mennesker.» (63/1857).

4.3.4 Vekkelser, befolkningsøkning og kirkebygging

Det pågikk en voldsom befolkningsøkning i Norge i løpet av 1800-tallet. Fra 1801 til 1865 økte folketallet fra 884 000 til 1,7 millioner! (Magnus, 2020, 298-99). Samtidig var dette også en tid for store vekkelser. Rundt århundreskiftet hadde H.N. Hauge samlet store skarer på sine reiser rundt om i landet. På 1840-50-tallet var det vekkelser knyttet til personer som Lammers og Gisle Johnson. Særlig sistnevnte bidro til at vekkelsen satte sitt preg også på kirke og presteskap. Staten så behovet for å møte noen av disse utfordringene. Den moderat konservative Hans Riddervold var kirke- og undervisningsminister under store deler av annen halvdel av 1800-tallet, og under hans ledelse ble det satt i gang en storstilt kirkebygging. Vinje er overveiende kritisk til den store aktiviteten på det kristelige område. Vekkelseskristendommen er han klar motstander av. Han mener den truer vurderingsevnen og tankens bruk. Visse prosjekter i kirkelig regi kan han likevel stille seg bak, f.eks. bygging av en og annen ny kirke. Fra et kranselag for Trefoldighetskirken, og med henvisning til den katolske kirke litt ovenfor og Vår Frelsers kirke rett nedenfor, skriver han:

«Med disse 3 Kirker i Rad ind i Byen og Akers gamle på Bakken og den nye paa Kalvehougen, er Byen og Omegn nu prydet med Kirker, som pryde overordentlig meget denne deilige Dal, om hvilke Folk, som har reist meget, sige, at den søger sin Lige i Verden.» (301/1854).

I anledning et storstilt prestemøte i Kristiania rett før er han imidlertid langt mer skeptisk. I et referat herfra ser han for seg en historisk kamp hvor kirken og vekkelsen står på den ene side og vitenskapen, særlig naturvitenskapen, og den sunne fornuft på den annen. Disse to «respektere ikke hinandens Ord, de forstaa hinanden ikke; kort, en Samtale mellem dem er ikke mulig.» (221/1854). Idet kirken og vekkelsen nå er på fremmarsj, fremsettes det i dette prestemøtet en rekke krav, bl.a. flere prestestillinger, flere kirker og gjeninnføring av en rekke kirkelige høytidsdager som ble strøket ved en forordning i 1770. Om bygging av flere kirker skriver Vinje nå:

«Præsterne ere selv taktløse nok til at hænge paa sine Menigheder, at Kirkerne skulle ombygges; det falder dem ikke ind at spørge sig selv, om ikke Kirkerne ere bedre end de selv ere. En saadan Præst blev svaret af en Bondemand, da Præsten syntte ham den nye Kirke, som han efter megen Modstand havde faaet den fattige Menighed til at opbygge: «Ja, Kirken er ven nok, Gud give nu Præsten ogsaa var efter den.»

Vinje konkluderer med at det ikke er noen mangel hverken på prester, kirker eller helligdager. Det er den ånd og det liv som skulle fylle kirken og gudstjenesten som er mangelvare!

4.3.5 Misjonen

Sammen med vekkelsen og nøden for de ufrelste vokste også misjonsengasjementet. Vinje er en like klar motstander av vekkelseskristendom i Afrika som i Norge. Likevel er det kanskje mest det håpløse i selve prosjektet: å formidle kristen tro til «de ville», som gjør Vinje betenkt. I et referat fra et stort misjonsmøte i Kristiania i 1855 skriver han hoderystende

«om Missionsvæsenets Gavnlighed paa et Sted, om hvilke vi Alle have seet i Aviserne, efter Beretninger fra Schrøder selv, at det er et Sted, hvor Europæer ikke kunne holde ud i Længden, hvor Folket er dorskt og staaer paa et saa lavt menneskeligt Trin, at det næsten er en Misbrug af Ordet, at kalde det Mennesker. Derfor er da heller <ingen Zulusjel, ikke en eneste én vunden,» efter alle disse Aar, fulde af Anstregelser og virkelig store Pengesendelser.... Enhver maa skjønne, at det ikke gaar an med én Gang at hæve et sligt Folk til Erkjendelse af Kristendommen; det maa først gennem Aarhundrer eller Aartusinder opdrages gennem Handel og Vandel til et menneskeligt Selskab. Englænderne og Hollænderne tage Sagen bedre; de handle med de Vilde og lade dem gennem Glasperler og sligt noget Smaatteri faa de første Æbler af Kundskabens Træ.» (155/1855).

Med disse tankene representerte Vinje sin tids «opplyste» borgerskap! Man trodde seg trygt plassert på kulturens og sivilisasjonens høydepunkt. I historiens nådeløse lys ser vi at det her var vekkelsens folk som så klart. Det var de som med sitt oppriktige ønske om folkeslagenes frelse tok også deres menneskeverd på alvor.

4.3.6 Kirke og skole

Vinjes grunnutdanning knyttet ham for alltid til lærergjengen og han bevarte en levende interesse for skolen gjennom hele livet. Som vist allerede med Knutzen-artikkelen, var han av den oppfatning at det var et spenningsforhold mellom kirke og skole og mellom lærer og prest. Han finner et opphav til dette spenningsforholdet allerede i Grunnloven:

«Hver fortolker Grundlovens §106 paa sin Maade. Denne § siger: «Saavel Kjøbesummer som Indtægter af det Geistlighedens beneficerede Gods skal blot anvendes til Geistlighedens Bedste og Oplysningens Fremme.» Af disse Ord finde Præsterne, at de skulle have det Meste og Andre finde igjen, at Oplysningen skal sørges for første og fremst, altsaa Skolerne.» (61/1857).

Relasjonen kirke/skole var altså i noen grad et ressursproblem, og i det meste av det Vinje skriver prøver han ikke engang å legge skjul på at hans hjerte da banker mer for skolen enn for kirken. Men utover ressursproblemet er han opptatt av saken også på et mer prinsipielt grunnlag. I 1853 referer han en lengre diskusjon i Morgenbladet mellom prost Halvor Folkestad, senere biskop i det nyopprettede Hamar bispedømme, og den kjente skolemannen Hartvig Nissen, hvor disse to rykker ut til forsvar for henholdsvis kirkens og skolens interesser. Den grunnleggende uenigheten dem imellom er ifølge Vinje kirkens langvarige, prinsipielle motstand mot opplysning og kritisk tenkning. Hans analyse er videre at vi nå lever i en brytningstid hvor sistnevnte langsomt seirer over religiøs uvitenhet. (181/1853). I de omtalte artiklene fra det store prestemøtet i Kristiania i 1854 foreslår han således å la teologene heller bli lærere enn prester! Begrunnelsen er dobbelt: For det første er teologene godt utdannet; de er fullt ut kapable til å undervise barn og unge i historie, geografi, matematikk og rettskrivning. Og, for det annet: de færreste av dem er i stand til å holde en fornuftig preken!

«Folket trænger til virkelige Lærere; den Lærervirksomhed som Præsten optræder med, kan kun beklædes af Faa, af rene Udvalgte. Det gjør et sørgeligt Indtryk at se saamange høist almindelige og middelmaadige Mennesker beklæde Prædikestolen. Det er en Lidelse at høre dem fra et saadant Sted; fra det Sted maa alene Ildtunger tale. Lad dem tale og alene dem! Saa indsætter man Lærere, gavnlige Folk, som ingen Bedrøvelse vække.» (223/1854).

Vi oppsummerer Vinjes ytringer i Drammens Tidende med å si at han er kritisk både til vekkelseskristendommen og til kirken. Vekkelsen representerer i Vinjes øyne en fornektelse av kunnskap og kritisk tenkning. Kirken utmerker seg negativt ved å være åndløs og uaktuell. Når det gjelder sistnevnte er han likevel positivt innstilt så sant den holder mål! Han lytter gjerne til en preken og synger gjerne med i en salme når disse lever opp til den standard han mener de bør befinne seg på. Det blir imidlertid mer enn tydelig at han stiller svært høye krav, kanskje høyere enn menigheter og prester i bunn og grunn kan leve opp til!

4.4 *Fra Dølen*

Den 10. oktober 1858 sendte Vinje ut det første eksemplaret av Dølen. Litt senere, den 23. februar 1859, skrev han sin siste artikkel i Drammens Tidende. Her sier han:

«Jeg beder herved den ærede Læser om Tilgivelse, fordi ogsaa jeg engang var saa svag og arm og uvidende, at jeg vanærede min norske Haand med at skrive Dansk, at jeg saaledes syndede mod Fædrelandets Aand og gjorde Mit til at slukke den sidste Rest af dens Liv; jeg skal ikke gjøre det mere.» (45/1859).

Fra nå av skaper Vinje et nytt skriftspråk, det nynorske språket, en bedrift han fremfor noe æres og huskes for i ettertid. Både for ham selv og for hele det norske folk innebar dette et oppbrudd og noe nytt. I denne sammenheng skal dette temaet likevel kun være nevnt. For når det gjelder Vinjes tanker om kristenarven er det først og fremst *kontinuiteten* vi legger merke til, en kontinuitet vi hittil har kunnet fastslå fra Knutzen-artikkelen, via den korte Andhrimmer-tiden, til de åtte årene i Drammens Tidende. Men han trekker linjen videre! For i Dølen fortsetter Vinje i kjent stil å kommentere tidens gang og allverdens begivenheter. Da er det mange kjente temaer som på ny dukker opp: Lov om menighetsråd, ny salmebok, om misjon, om de mange trosretninger og kirkesamfunn, om gudstjenester og prekener, om den evige dragkamp mellom tro og viten. Jeg vil gi noen relativt korte kommentarer til noe av dette stoffet som helt klart følger opp og i stor grad bekrefter det vi kunne lese i Drammens Tidende. Så ville det vært høyst relevant å gå nærmere inn på flere artikler av litt mer spesiell karakter, f.eks.: om Holbergs kirkehistorie og teologi (8/1867); om presten og salmedikteren W.A. Wexels (34/1866); «Om kirkelige Ting», i stor grad knyttet til temaet tro og tanke (11/1865); om «De kyrkliga frågorna i nutiden», en lang artikkel opprinnelig på tysk, som Vinje trykker i en svensk oversettelse i tre deler, om utviklingen av en moderne, liberal teologi (27,28,29/1868); om «Mi Livstru»

(21/1860). Plassen tillater imidlertid ikke å gå nærmere inn på disse artiklene. I stedet vil jeg konsentrere oppmerksomheten om 1) anmeldelsen av Henrik Ibsens skuespill *Brand*, og 2) om omtalen av Gladstone og den «Olympiske Religion». I disse to artiklene får vi et inntrykk av noe av spennvidden i Vinjes oppfattelse av det religiøse.

4.4.1 Kjente tanker om menighetsråd

Idet vi likevel først tar opp tråden fra noen av temaene fra Drammens Tidende, ser vi at Vinje i Dølen fortsatt er fundamentalt skeptisk til idéen om menighetsråd. Han ser på et slikt råd som et mulig instrument i hendene på folk som ikke ønsker full frihet på åndslivets område:

«Lagthinget og Andre vaaro rædde for, at dette gudelege Politi elder Tilsyn skulde grava seg for djupt inn i Folks Hus og Hjarta og spyrja etter det, som Mannen berre maa svara til Gud for, og at dette Kyrkjepoliti vilde vera solangt ifraa at fremja sann Guds frygt, at det tvert imot vilde skapa Hyklerskap hjaa sume og hjå Andre Spottarhug mot Kyrkjetrui.» (Vinje 1970, 24/1860).

Han ser på dem som ivrer for et slikt organ i kirken som en allianse mellom yngre prester preget av vekkelsen rundt Gisle Johnson og lekfolk preget av Hauge-vekkelsen. Begge disse er en trussel mot Vinjes hjertebarn, opplysningen:

«Men det gjenger seint med Opplysning, og det Verste er endaa, at dei Prestar, som mest vilja hava Sokneraad og slikt ytre Stell, dei lika ikkje godt Opplysning, men tru, at Folk verda ugudelege af det Slag. Dette er ein gamal Tanke, og Paven, som er Presten for alle Prestar, likar heller ikki godt Folkeupplysning.» (24/1860).

Vinjes håp står til noen relativt få godt utdannede prester som i det minste *ønsker* å bygge en bro mellom tanke og tro, og disse ser han ikke blant forkjemperne for tanken om menighetsråd i kirken.

4.4.2 Om ny salmebok

Det er også mye som er det samme i Vinjes opplevelse av salmesangen i kirken. Fortsatt arbeides det med å få til en felles salmebok for hele Den norske kirke, og fortsatt ligger enkeltpersoner og kirkelige grupperinger i strid om saken. Vinje hevder nå, at hovedproblemet

består i at det er en avgrunn mellom det «dogmatikken» krever og det en mer moderne diktekunst kan stå inne for:

«Derfor sagde eg og til Presten Jørgen Moe her i fjor, daa eg eingong raakad honom, «ja, de, som sitja i denna Salmebokkommision, de hava og eit umogelegt Verk fyre dikkon, saasannt som de krevja dei dogmatiske Formler i Salmerne; for den sanne Digtaren sprengjer alle desse.» (52/1869).

Vinje nevner så i tur og orden alle som har gjort iherdige forsøk på å skrive salmer i senere tid: Wallin, Tegnér, Oelenschläger, Grundtvig, Welhaven, men alle blir veid og funnet for lette av: dogmatiske årsaker! Vinje vurderer det som håpløst å diskutere med teologer, som uansett aldri blir fornøyde når det gjelder trosinnhold og teologisk gehalt. Og når Magnus Brostrup Landstad melder seg, og det endelig kommer en mann med uklanderlige trosoppfatninger, så anklages han for å skrive «bespottelig» og «platt» fordi han blander norske ord og talemåter inn i salmene! Salmesang i sin helhet og en ny salmebok i særdeleshet later til å være et dødsdømt prosjekt!

På slutten av Vinjes liv inntreffer allikevel noe som gjør at både Vinje og vi kanskje må revurdere dette synet. Dette *noe* som skjer har et navn: Elias Blix! I samme artikkel fra 1869 skriver Vinje:

«Her er ein Theolog, som baade ved sin Lærdom og i si Dogmatik er urørande og med det Kjenskap til den Norske Tunga og den Dugleiken i Tilgjerd af sit Tanketo, at nokot fullgyldigt kan koma fraa hans Haand sovel i bunden som ubunden Stil. Her er Utsigt baade til ei Salmebok og ein Bibeloversettelse i Landsmaalet. Dette hava Folk som eg lenge ventad paa, og det skal derfor Ingen undras paa, at me ero glade, naar me sjaa Likning til, at slikt kan koma.» (52/1869).

Som avslutning trykker Vinje Blix' landsmålsversjon av Kingo's *Som den gylne sol frembryter*, og utfra måten han omtaler hele dette salmeprosjektet på, virker det som om noe forløses hos Vinje. Det er som om det språklige uttrykket også gjør dogmatikken akseptabel, for Kingo var jo ortodoks lutheraner, uten formildende omstendigheter!

4.4.3 Misjonsarbeidet

I omtalen av misjonssaken og tidens mangfoldig trosretninger er det lite forandring å se fra Drammens Tidende til Dølen. I mars 1866 skriver Vinje: «Mormonerne auka paa her ikring byen, ser det ut til, og den «indre Mission» søker Sparebanken om Løn for ein theologisk Candidat til at omvende Mormoner og varna Folk fraa den Læra.» (26/1866). Artikkelen går så over i mismot på vegne av teologiens, kirkens og misjonens måte å møte nye former for gudstro på. Vinje forteller at han var tilstede på et møte mellom en representant for mormonerne og en teolog, og etter hans mening var det førstnevnte som kom best ut av dette:

«Han var no so truande, maa vita, denne Theologen at han trudde paa alt det, som til var og vel so det, og derfor var han og sendt ut som ein Roland mot Tyrken. Men netup dette gjorde Mannen uskikkat til si Gjerning, idet han var blind for det, som der nærast kunde vera Spursmaal om.» (26/1866).

Teologien og misjonen representerer altså en stivnet, fasttømret, gammeldags måte å tenke på som ikke lenger kommuniserer med moderne, opplyste mennesker:

«Her er jamvel some af Landsens mest uplyste Menn som f.Ex. halda Missionstidenden for at faa seg ein Skjemt af den. Dei lesa den som Parodi paa det heile Stræv. Det er ille, at det skal vera slikt; for Tanken med Missionen er stor og god.» (26/1866).

På dette siste punktet er det tydelig at Vinje skiller mellom indre og ytre misjon. Hvis en *opplyst* indre misjon hadde vært mulig, ville Vinje sett positivt på den. Når det gjelder den ytre misjon er han like pessimistisk i Dølen som han var i Drammens Tidende:

«Villmannen kann ikkje med eingong koma up til ein god Christenmann. Det visar all Historie. Han maa gjenom Handel og Vandel og Folkeomgang i lange Tider læra seg til at tenkja, og idetmindste koma so langt fram, at han ikki er meir en halvwill, før der kann bli Folk af honom. Og so sjaa vi af Naturlæra, at slike Folk som desse lægre Villmenn lik Zuluerne, der Schreuder er, standa paa eit lægre Stig i Skapnadsrekkja, so der aldri med den beste Uplæring verdt Folk i vaar Meining af deim. Men, at tala til desse Missionsfolk om slikt er gudlaus Tale.» (26/1866).

Denne tanken om fremskritt, om utvikling mot en stadig høyere grad av sivilisasjon, men også kanskje om utvikling i darwinistisk forstand: mot høyere artsmessige livsformer, vender Vinje

tilbake til gang på gang. Denne tanken, som er dypt forankret i opplysningstiden, opplever han at vekkelens barn, misjonsfolket, hverken vil eller kan forstå.

4.4.4 Krevende prekenkunst

Vinje fortsetter, ihvertfall fra tid til annen, å vie gudstjenestelivet og prestenes prekener sin oppmerksomhet. I 1862 skriver han en lengre artikkel under overskriften «Um Prækener». Her viser han stor forståelse for at det er vanskelig for en prest å snakke til en så sammensatt forsamling som en menighet er. Men han har også stor forståelse for de mange som faller av lasset under langdryge prekener:

«Kvat dei segja er utan Tvil myket naudturvelegt aat vita, men Tingen er den at me alt vito det, og det er utan Naudtorv aat høyra det Sama uppatter dei hundrad Gonger. Eg er rædd, at Presten sjølv og kanskje Kona hans ero dei einaste som hava noket Utbyte av slik ei Preke; Alt kvat Ein kan krevja av dei andre Aahøyrarane, er at dei ikkje føllo i Svevn.» (20/1862).

Vinje hadde av gode grunner ingen full innsikt i en prests hverdag! En sogneprest var en statlig tjenestemann med ansvar for kirken og kirkelige handlinger, skolevesenet i kommunen, ofte som leder av skolestyret, og fattigomsorgen. Alt dette var tunge offentlige oppgaver. Med den omtalte, nærmest eksplosive, befolkningsøkningen i Christiania på 1800-tallet, innebar dette at en menighetsprest hadde en stor arbeidsbyrde. På landet hadde presten sine inntekter av driften av prestegården. Det går da an å skjønne at han hadde begrensede ressurser å sette inn når søndagens preken nærmet seg. I det minste dette perspektivet på saken er det grunn til å tro at Vinje ikke hadde!

4.4.5 Brandpoesi

Med anmeldelsen av *Brand* er vi på nytt over i det store temaet: dragkampen mellom tro og viten. Det var i seminartiden i Asker Vinje fikk vanskeligheter med blindt å akseptere «troens bevis». Senere var det kunnskapen han festet lit til i sin søken etter en sikker grunn å stå på. *Brandpoesi*, den legendariske anmeldelsen av Henrik Ibsens skuespill *Brand* (49/1866), forteller en hel del i så måte. En stor del av artikkelen brukes til å vise at kunnskap og opplysning i vår tid endelig er istand til å konfrontere religiøs forstokkethet og forblindelse. Han er forundret over at hans gamle venn Ibsen tydeligvis tar disse mørke kreftene så på alvor at han kunne skape monster-skikkelsen Brand. Selv vil Vinje lese hele opuset som en parodi, *ei*

skalkeherming. Men han bruker også mye plass på *Brand-kritikken*. Dette er den diskusjon som foregår i Morgenbladet i forbindelse med oppføringen av stykket og som føres av folk Vinje oppfatter som ukvalifiserte etterplaprer. «Brannfolkene» bruker store ord som «Accordens Aand» og «Halvhed og Slaphed», og de hevder at vår tid kun har sans for materielle resultater og mangler «Religion, som væsentlig er en brændende Iver for en evig Sandhed». Som en kommentar utbryter Vinje:

«Ja, her ser ut! Det einaste Raad Du kann gjeva Mannen er, at han gjerer best i at ganga burt og hengja seg. Men, det maa vera greidt, at han inkje Auga har for Livets organiske Utvikling, og er stokkblind for Vitenskapens og Tankens Framvokster, og so for den Omsorg og personlige Sjølvupofring og sanne Religiøsitet som vitterlig er større no en nokotsinn før i Verdi, men under andre Former. Det maa vera so, dersom ikki heile Livet er eit Daarehus.» (49/1866).

Her har likevel denne representanten for tidens «brannvesen» fanget opp noen tanker som Vinje også finner uttrykt i skuespillet og muligens hos Ibsen selv. Det er viktig for ham å imøtegå disse. Han ser i *Brand-skikkelsen* en aktualisering av noen tanker han alltid har tatt til motmæle mot. Mange av Vinjes biografier hevder det er paralleller mellom Knutzen-artikkelen og anmeldelsen av *Brand*. Etter mitt syn har de rett i dette. En vesentlig forskjell mellom pastor Knutzen og Henrik Ibsen er likevel den verbale kraften og litterære kvaliteten de fremfører sine anliggender med. Men begge øser til syvende og sist av den samme kilde! Den mest betydelige blant disse er Bibelen. På dette punktet er det nødvendig for meg å fremføre et forsvar for både Ibsen og Knutzen, og for *Brand* for den del! Etter mitt syn kommer Vinje mindre heldig ut av denne bataljen.

Å tolke Bibelen har alltid vært en så krevende oppgave at det grenser til det umulige. Likevel har alle verdens kirker klart å bli enige om én tolkningsnøkkel: Den apostoliske trosbekjennelse. Denne fremsies ofte sammen med forsakelsen av djevelen. Allerede her, i det vi kunne kalle et konsentrat av den kristne tro, ser vi konturene av en type dualisme. Tenker vi ytterligere f.eks. på Jesu forkynnelse i Bergprekenen, finner vi basis for en type radikalitet som alltid har fulgt kristendommen. Vi finner den hos de første kristne, hos martyrene, hos kirkefedrene, hos Luther, hos de tidlige pietistene, hos Hans Nilsen Hauge, i vekkelsesbevegelsene, ja i kirkesamfunn verden over til denne dag. Særlig kommer denne radikaliteten til syne i tider med

forfølgelse, krig og andre ekstreme påkjenninger. Da er det behov for både tanke og praksis som stiller mennesker på valg. Da spør man seg om redning eller undergang, om frelse eller fortapelse, om Gud eller djevel, om liv eller død. Disse tankene, med sine avgrunner, er en integrert del av den verdensvide kristne kirkes virkelighetsforståelse. Etter mitt syn er det noen av disse avgrunnene Henrik Ibsen har gitt et mesterlig litterært uttrykk i skuespillet *Brand*, mens pastor Knutzen, til tross for noen tapre forsøk, dessverre mislyktes i nokså stor grad. Interessant er det like fullt at Vinje er omtrent like oppbragt over *Brand* som han var over *Christelige Fortællinger*. Om Ibsens bakgrunn for skuespillet skriver professor Edvard Beyer: «Som dramatisk dikt og lesedrama slutter Brand seg til en tradisjon som går tilbake til romantikkens tid, ...Men de sterkeste litterære impulser fikk Ibsen fra annet hold: Bibelen var den eneste bok han leste under arbeidet» (Beyer, 1978, 43-44). Som viktige påvirkningskilder i samtiden nevner Beyer videre Søren Kierkegaard, G.A. Lammers og Christoffer Bruun. Dette var personer som utfra en kristen virkelighetsforståelse mente de stod overfor radikale valg og at disse valgene hadde radikale konsekvenser. Denne typen radikalitet hadde Vinje liten forståelse for. F.eks. står hans hyllest til klassisismens *aurea mediocritas* i motsetning til den. I dette tilfelle finner han derfor ikke grunnlag for en videre samtale: «Men, det er umogelegt at tala eit Ord med slike Folk. *There is no common fighting ground.* (Der er ingen sams Grund at strida paa). (49/1866).

Med anmeldelsen av *Brand* opptrer Vinje som rendyrket utviklingsoptimist. De karakterdrag og idéer Ibsen har utrustet Brand med er ham komplett ubegripelige:

«Vi tala om Framgang, og dette er eit sannt Ord. Den, som ikki gjeng in paa det, han stend utanfor Livet og all historisk Samanheng. Sjølve Krigen er meir menneskeleg no en før, og her verdt gjort alt for at faa den so kort og pinlaus som mogelegt. Mannamilde eller Humanitet gjeng gjennom Politik og Vitenskap. Den mindste Upfinning lyfter os eit Gran up over vaart gamle Stræv i Makk og Mold, og i Vitenskapen kjem der meir og meir Ljos og Sanning. Alt dette er so vist som Dagen verdt ljosa, eftersom den lengnar framefter Vaaren, og den, som ikki ligg bunden i det theologiske Brandvæsen, men utan Skylappar seer fritt og utan Fordom ikring seg, han maa sjaa detta, om han ikki har meir en eit Auga.» (49/1866).

Det er alene for Ibsen selv, hans gamle venn fra «Fabrikken» og Andhrimmer-tiden, Vinje øyner håp. Han tilskriver det Ibsens motgang og mange skuffelser i livet at han er blitt trukket ned i de dystre teologiske spekulasjonene.

«Men no daa han har fengjet Poetløn af Rikskassa og Stipendium attaat, so gjeng han truleg ut af Brandcorpset som Chef idetmindste..... No, eg held af Ibsen. Han er i mangt ein god Poet og ein godlidande Mann, som eg skulde ynskja snart kom heimatter, for at eg kunde faa skjemta med honom om Brandvæsenet hans. Han er ein so klok Mann, at han toler Skjemt, og jamvel kann sjølv skjemta, naar ikkje denne Branding kjem over honom.» (49/1866).

Vinjes anmeldelse av Brand er legendarisk av mange grunner. Det vitner blant annet om selvsikkerhet av en annen verden med en slik grunnleggende respektløshet å gå løs på en litterær storhet som Henrik Ibsen. Noe slikt opplevde Ibsen muligens ikke før den unge Knut Hamsun tre tiår senere trakk fulle hus med harselas på hans bekostning over tidens litterære åndløshet. Min langtfra oppsiktsvekkende oppfatning er like fullt at Brand er et godt og vesentlig skuespill, og slett ingen parodi! Det gjør sterkt inntrykk den dag i dag å se en oppsetning av Brand, og stykket vitner om at Ibsen hadde en dyp forståelse for essensielle aspekter ved den kristne tro. Disse sidene ved kristendommen, som også er en side ved livet selv, har Vinje liten sans for. Mens Ibsen får tak på det dype anliggendet hos slike folk som Lammers og Hans Nilsen Hauge, og dermed tar dem på alvor, utleverer Vinje disse konsekvent til spott og spe og allmenn latter. Det går derfor an å si at Ibsen demonstrerer en type religiøs innsikt som Vinje mangler.

4.4.6 Den olympiske religion

Med artikkelen *Gladstone om den «Olympiske Religion»* (20/1869) viser imidlertid Vinje ikke bare forståelse, men også tilslutning til kristendommen! William Gladstone, på det tidspunkt finansminister i England, hadde til Vinjes store beundring i boken *Juventus Mundi* med bred pensel tegnet også et kulturelt og religiøst bilde av den europeiske kultur. For en finansminister er dette oppsiktsvekkende, og i Norge utenkbart, sier Vinje. Han starter med å gjengi Gladstone på følgende måte:

«Historien af vaar Slegt før Christus er liksom ein lang og skiftande men likevel javn Tillagnad til honom.. Det er vanleg upfattad so, at Grekarland lagad til eit Tungemaal og ein Tankens Tugt, og Rom eit politisk Samfund, alt som Reiskap til ei Utbreidning

af Evangeliet, og at disse tvo Ting var kvert i sit Slag det beste, som Verda hadde utbildad.»

Vinje slutter seg altså til Gladstone's tanke om at Gud i sin frelsesplan for verden kunne bruke deler av den gamle, hedenske kultur som instrumenter, som redskaper, til evangeliets forkynnelse. Nøyaktig det samme var Grundtvig noe tidligere kommet frem til under arbeidet med *Nordens Mythologi* (1832). Her ser han på det norrøne hedenskapet ikke som en negasjon, men som en forberedelse, en veiåpner, for evangeliet. Ja, i grunnen hadde Luther sagt det samme allerede på 1500-tallet. I skriftet *Til rådsherrene i Tysklands byer* sier han om utbredelsen av språkene gresk og latin i Europa:

«For vi kan ikke benekte at selv om det bare er ved Den Hellige Ånd evangeliet er kommet og daglig kommer, så er det dog formidlet ved språkene. Ved dem har det hatt fremgang, ved hjelp av dem må vi også holde fast på det.» (Luther, 1981, bd. IV, 44).

Det er forunderlig om vi med dette skulle erklære både Gladstone og Vinje som lutheranere og grundtvigianere, men de deler altså en grunnleggende tanke om den religiøse utviklingen!

Med bakgrunn i kapittel 3.2, om arven fra antikken, finner vi i artikkelen om Gladstone og den olympiske religion dessuten en bekreftelse på Homer's betydning for Vinje. Og: han ser en slags kjempende, fruktbar samhandling mellom det som skjer i antikken og i Bibel-historien:

«Eg kan ikki her taka upatter dette, men heller ikki kan eg skiljas ved det utan at tala eit Ord um den «olympiske Religion». Denne er af Homer lagd ut med den Storleiken, at Framstillinga af den er, om du so ser burt fraa det makalause i Diktet, nokot af det største, som den menneskelege Aand heve fullført. ... I heile tolv til fjorten hundrad Aar var det ein Religion for det mest tenksame Folk i Verda: Det var det største næst Christendomen, og det gav eine etter for den, men endaa med utruleg Motstand paa sine gamle Dagar og etter ein aandeleg sovel som likamleg Strid for Mannsaldrar.»

Vinje beskriver kristendommen i forhold til antikken ikke bare som en videreutvikling, men som en stigning! Det er som om han forestiller seg en bibelsk tidslinje, at «tiden måtte bli moden», for at Gud lar nye ting skje. Han skriver:

«Men den rette heilage Elden maatte likevel koma fraa ein annan Kant. Det reine aandelege Mønstret kom fraa Jødeland. Men der maatte liksom ein Likam for denne Englesjæla. Og liksom der verdt ført Husvirke fraa den og den Kanten til ein gild Bygning, soleids maa og det eine Folk gjera dette og det andre hitt for den gudomlege Visdom til Skapnaden af ein fullgyldig kristen Mann og eit uplyst Land.» (20/1869).

Etter mitt syn erklærer Vinje her på sitt vis sin tilslutning til kristendommen. Han legger i den sammenheng ikke vekt på store åndelige opplevelser. Men han ser et mønster i den store veven, et mønster med mange forgreninger, som dog til sist leder til Kristus.

4.5 *Fra Ferdaminne*

På en måte er *Ferdaminne frå sommaren 1860* en del av Dølen. På forsommeren det året meddelte Vinje at det ville bli en stans i utsendelsen av bladet. I stedet ville redaktøren heller arbeide på «eit Ferdaminne elder Forteljning elder kvat Dølen no kunde skrapa i hop for sine kjære Lesarar (Vinje, 1962, 234). De som abonnerte på «Vikebladet» fikk så det påfølgende år Ferdaminne som hefter, i februar og juli 1861. Men selv om Ferdaminne slik sett nærmest er en organisk del av bladet, er Ferdaminne også en *bok*, til og med den mest kjente boken Vinje gav ut i sitt forfatterliv. Som sådan går den inn i en genre som på denne tiden hadde fått ganske stor utbredelse, nemlig *reiselitteraturen* (Vinje, 1973, bd. IV, forord ved Reidar Djupedal). Ifølge Gro Steinsland kan den også forsvare sin plass innen en annen type litteratur, *pilegrims litteraturen*:

«Redaktøren har tatt seg fri fra støvet i hovedstaden for å overvære kroningen av Carl XV i Trondheim. I møte med kongen og hans følge velger reporteren hoffnarrens rolle framfor hoffpoetens, og det blir en sann svir. Men det er flere lag i reiseskildringen. Hans ferd til kroningsbyen har også vært omtalt som en pilegrimsferd.» (Steinsland, 2018, 36).

Disse trekkene ved Ferdaminne gjør boken interessant også med tanke på denne oppgavens tema: Vinje og kristenarven. Og stadig er det *kontinuiteten* vi kan konstatere.

4.5.1 *Dei to grannar i Odalen*

Det kan *kanskje* tillegges betydning at Ferdaminne både begynner og slutter med en behandling av religiøse spørsmål. Faktum er i hvert fall, at etter en entusiastisk beretning om togturen fra

Christiania til Eidsvoll kommer en fortelling om krasse religiøse motsetninger i kapitlet: *Dei to grannar i Odalen*. Vinje kaller disse naboene Olav og Hans:

«Hans var no ein gudeleg mann, han, i minsto hengde han, og endå meir hans mange vaksne born, på hovudet, og las berre desse småbøkene frå Gram og Lammers skrift og alle slike trudomsbøker..... så dei ikkje ein gong på folkevis berga inn dei stakkars høydottane og vesle kornstråa på den ut-rekne garden... Alt låg i nukken, både åker og eng, for jorda var arm og vassjuk.... Der var Lammers i mange dagar på denne armodsgarden, og her måtte det taka så mykje betre å tala om rikdomen som hans trubrigd ville gjeva dei.» (Vinje, 1962, 13-14).

Hans' rake motsetning er Olav:

«Han las vel, Olav også, men det var mest tidender og jordbruksbøker og slikt noko, og så las han bibelen, men beint fram utan alle desse sjølvgjorde, hårdregne tydingar som alle desse trudomsfolk set høgre enn sjølve bibelen.»

Allerede ved å nevne «tidender og jordbruksbøker» gjør Vinje et poeng av at Olav er en venn av opplysning og kunnskap. Olav beklager at han er for dårlig til å lese og skrive. Som en av lederne i lokalsamfunnet kunne han trenge denne kunnskapen. Men han er opptatt av at barna, også døtrene, skal få en god utdannelse. Vinje spør så Olav hvordan Hans lærer opp sine barn, og får følgende svar: «Å du veit korleis slike folk lærer: dei trur at kunnskapen er syndig, og derfor lærer dei som dei driv garden sin.» (s. 16).

En del av Olavs innsats består i å sørge for at det bygges kirker: «Olav sørgde for å få romsame kyrkjer og lagde på den laglegaste staden for almugen. Både for dette og for han ville få gode vegar, fekk han uvenskap med mange fleire folk enn Hans» (s. 16). Særlig i Drammens Tidende kunne vi se at Vinje hadde motstridende synspunkter på kirkebygging (221/54, 301/54, 291/55). Hvis vi sammenholder Olavs innsats som kirkebygger med betoningen av at han også var en trofast Bibel-leser, får vi ikke inntrykk av at Vinje på generell basis vil snakke ned betydningen av det kirkelige eller det kristelige. Med den negative presentasjonen av Hans er det utelukkende vekkelseskristendommen, her særlig representert ved Lammers, han ønsker å ramme. En kristendomsform som er positiv til opplysning og fremskritt, representert ved Olav, blir derimot positivt vurdert.

På Vinjes ferd mot Nidaros er han flere ganger innom temaer av kirkelig og religiøs karakter. Allerede to kapitler etter omtalen av grannene i Odalen, mens han besøker sin bror som hadde slått seg ned som ølbrygger i Charlottenberg, beskriver han livet blant geistligheten i Sverige. Men her er det mest økonomiske og moralske misforhold, og særlig presteenenes elendighet, han er opptatt av (s. 27ff). Når han kommer til Lesja kommenterer han på nytt

«desse «matprestane» (lekmannspredikantar) som dei på desse kantane (mest i Gudbrandsdalen) så råkande vert namngjevne. Men dei veikaste naturar og klenaste hovud held seg meir til desse matprestane; og i det ville fjellet og inn-med den stormande sjøen er det underleg at ikkje matpresten vert bruka meir, endå det på slike stader i minsto no i denne tida er utruleg mange av slike åndssjuke folk som eg skal tala meir om nordafjells.» (s. 73).

Vel ankommet kroningsbyen gjør Vinje seg mange tanker av historisk og kirkehistorisk art i kapitlet om *Domkyrkja*. Nidarosdomen er et sørgelig syn på denne tiden, preget av årehundrelangt forfall. «Men det står mykje atter enno og det endå det beste, som er sakristiet (det heilage).» (s. 129). Vinje sammenligner Nidarosdomen med det norske språket: Begge ligger nå nede, men de skal reise seg igjen.

4.5.2 Denne presten

Idet vandringen går mot slutten og Vinje er på vei ned Gudbrandsdalen får vi på nytt innsyn i de tankene han gjør seg om religiøse spørsmål. Det skjer i form av en samtale med «denne presten», en samtale som i første omgang er av det joviale slaget:

«Denne presten eg var so sæl å råka på, var ein av dei gode gamle prestane som visste meir enn dei andre folk ikring seg, og bar i seg just for dette liksom den tid han levde i. Han lærte soknefolket opp til alt slag både å lesa og bruka garden sin, og kona var ein lækjar både for folk og fe. Huset hans var ein heim for hugnad, og born og alt var som eit fagert dikt.... Du kan tru det var hugnad å sitja der med toddien og pipa og tala om kunst og vitskap og hovudstaden i hans tid.» (s. 226).

Men denne idyllen er brutt ved at den gamle sognepresten har fått en kapellan som nylig er blitt utdannet ved Det teologiske fakultet av lærere som Gisle Johnson og Carl Paul Caspari (s. 276), og følgelig representerer en ny tid:

«Han hadde fått seg ein kapellan som var gift med dotter hans, og han hadde snutt opp og ned på det gamle livsglade huset. Kvinnfolka laut sitja og spøta ulltrøyer og magebelte for zuluane, og tala med gamle møykjerringar om dåpen og misjonen, og presten sjølv måtte inn i «måten», så det ikkje beid brennevinsdropen i huset. Ungdomen kunne ikkje få seg så mykje som ein dans, og spel og alt slikt var ei stor synd. Presten var ulykkeleg; men han måtte bøya seg for «den nyare tida», og «denne nyare trua». (s. 227).

Samtalen går så vidare mellom presten og Vinje, og de er rørende enige om at det kirkelig og kristelig sett er triste tider de lever i. Presten trekker en sammenligning mellom Marcus Thrane og de nye misjonærene, en sammenligning Vinje har gjort flere ganger i sine artikler i Drammens Tidende og Dølen: «Det var for same folket desse to preika; den eine politikk og den andre trudom;» (s. 228). Vinje hevder at grunnen til uvesenet skyldes dårlig fordøyelse: «Det var i underlivet det låg med Lammers òg. Eg kjenner ingen lesar med god mage, og i staden for å antra med dei, bed eg alltid om å få sjå dei på tunga etter magen sin.» (s. 228). Både Vinje og presten stiller seg uforstående til det som skjer. Men de er enige om at det er lite de kan gjøre, bortsett fra å vente og håpe at det går over. Vinje sier:

«Men dei skader heller ingen ting, for det er med alle desse parti som gartnaren sa til hage-eigaren, då han bad om råd for makk og alt avåt: «Lassen Sie das Ungeszifer in Ruhe, so fressen sie einander auf.» Statsråd Riddervold har teki det på denne vise måten. Det er den beste komedie eg veit å høyra slike parti antra, alt til du er lei all denne usans, så du ikkje orkar lenger.» (s. 229).

Besøket hos den gamle presten avsluttes den påfølgende søndag med en to timer lang gudstjeneste ved kapellanen, to timer på pinebenken, ifølge Vinje. For ham ble denne gudstjenesten bare en ny bekreftelse på hans verste antagelser om den «nye tru». I Dølen fremstår Vinje som forkjemper for «den gamle tru», noe som i hvert fall betyr at han lengter tilbake til tiden før den johnsonske vekkelse.

4.6 *Bretland og Britarne*

På veien tilbake til Christiania høsten 1860 kom Vinje i kontakt med engelskmannen John Blackwell, en ivrig fjell- og friluftsmann (Vesaas, 2018, 272). Blackwell ble senere en periode Vinjes engelsklærer. Tanken på å skaffe seg bedre engelskkunnskaper meldte seg da han på

denne tiden hadde begynt å sysle med tanken om et besøk i England. Dette er slett ikke merkelig! Både i *Drammens Tidende* og *Dølen* hadde Vinje i årenes løp viet inntrykk derfra adskillig oppmerksomhet. Han kjente flere store engelske diktere, han interesserte seg for de tekniske fremskrittene i England, og London var på denne tiden verdens største by og sentrum for det britiske imperium. For enhver som søkte innsyn i det ypperste og mest betydningsfulle i samtiden måtte det være en drøm å komme dit!

Med reisestipend på 250 spd. og «Kongens stempel» (Vesaas, 2018, 271ff) kunne Vinje i 1862 legge ut på en ny og denne gang svært ambisiøs reise. Hans eneste utenlandserfaring til nå var oppholdet hos broren i Charlottenberg i forkant av vandringen mot Nidaros. Denne gang var det intet mindre enn Europa som lå for hans føtter, et Europa han hadde nære relasjoner til i kraft av lesning og studier, men som han aldri hadde opplevd ved selvsyn. Foruten London og Edinburgh, hvor han bodde under oppholdet, var han innom Malmø, Lund, København og Hamburg på veien til England, og på hjemveien fikk han lagt inn et besøk i selveste Paris. Han som fire tiår tidligere hadde gjettt buskapen i de bratte liene i Vinje vendte sommeren 1863 tilbake til Norge som verdensmann:

«Eg er no komen dit eg vilde, som var at kunna skriva eit Verdens-Spraak, naar eg hadde nokot at segja til heile Verden; og so skriva eit folkelegare Norsk enn Bokmaalet, naar eg vilde skriva for det Norske Folk.» (Vesaas, 2018, 306).

Som «ferdaminne» fra England utgav Vinje *A Norseman's Views of Britain and the British*. Boken kom ut i England i 1863, på engelsk! Først i 1873, etter Vinjes død, forelå den norske versjonen, *Bretland og Britarne*. Boken er formet som en brevsamling med et stort spekter av temaer. Det nest siste brevet, det femtende i rekken, er viet religiøse forhold. Overskriftene er: «Religion. Sekter. Reformationen. Kyrkjesty. Presteutnevning. Den Skotske Frikyrkja. Handelsvit i det gudelege. Solensos Bibel-Kritik». Selv om Vinje spanderer et helt kapittel (brev) på de religiøse forhold i England (og Skottland), er det min vurdering at han her ikke ytrer seg av avgjørende betydning for denne oppgavens tema: å belyse Vinjes forhold til kristenarven. Jeg støtter meg til Olav Vesaas' syn, at det er to temaer som mer enn noen andre går igjen i boken, nemlig 1) kritikk av klasseskillet og 2) kritikk av pengenes makt i det britiske samfunn (Vesaas, 2018, 297). Også når Vinje setter seg fore å snakke om kirke og kristendom, er det derfor i realiteten klassesamfunnet og pengemakten han tar for seg:

«Ja, det som meir er, jamvel Bibelen maa gjeva etter for Klassur og Rang i det Britiske Samfund. Ein Professor ved Oxford Universitetet segjer: «Det kan vel kanskje henda, at det finnst ein elder tvo Mynsternaturar i Verdi med slik gudlik Blidskap og slik ein Sjæls-Adel og Vyrndad, at Rangsskilnaden synest liksom at kverva burt for deim.» Den lærde Professor gjenger vidare fram i denne si Forklaring at Bibelen ikki maa takast paa Ordet, og han opplyser dette med Jesu Fotetvaatt, idet han legger til: «Heller ikki er det høvelegt for oss at tvaa Føter til Andre elder taka paa oss nokon Tenar-Skapnad, fordi vaar Herre og Meistare sette oss dette Fyredøme. *Samfundets Skikk og Vis vil ikki tillata det.*» (Vinje, 1873, 100-101).

Også når han kommer inn på et tema han har behandlet mange ganger før, nemlig sektvesenet, er det pengemakt og klassesamfunn han i realiteten tar for seg:

«Medan eg no er paa Tal um Sektir, kan eg nevna, at det er heilt naturlegt, at den Britiske Kyrkje hever fullt upp av deim. Det er berre Stormanns-Sønirne, som faa dei viktige Æmbætte. Dei sitja trygt paa Stolen og bry seg litit um sit eigit Kall elder Kyrkje-Pliktirne. Dei leika seg med at vera Bispar, og Saudirne faa skjøta seg sjølve i Øydemarki, som best dei kunna. Aalment talat, so kan det ikki annarleids vera under slik ein Skipnad. Ein lærd og gaaverik Prest-Mann, men som er av «tvilsamt Elde» og utan «Skyldskaps-Samband» elder «Elsk» elder «Pengar», kort, utan alle dei godkjende Britiske Skotsmaal, han hever sjølv sagt ikki annat at taka til enn Fraaskilnad, Utflutning elder Stryknin (Forgift).» (Vinje, 1873, 155).

Det er paradoksalt nok når Vinje kommer til bokens siste kapittel (brev), det som handler om «Rettarskipnaden», «Jury» og «Statsmagterne», altså domstolene og det juridiske system, at han avlegger en slags kristen trosbekjennelse. Om den engelske juryordningen sier han:

«Det er fælt til Rangsnuing at segja, at ein Jury, samansett av Kaupmenn og Bønder, ero dei beste Domarar i Rettarsak. Det er beint imot all vitug Arbeidsdeiling, og eg kan ikki trygt lita paa den samanslegne Dom av ein Flokk med Menn, som ikki vita meir kver for seg enn eg sjølv veit. Dette er nettupp Grunnen for vaar Tillit til Guds Dom; at ein skal verda dømd av sine Javningar er ei barbarisk Grunnsetning.» (Vinje, 1873, 186-187).

En umiddelbar assosiasjon til denne ytringen er for meg ordlyden i Den apostoliske trosbekjennelse: «...sitter ved Guds, den allmektige Faders høyre hånd, skal derfra komme igjen for å dømme levende og døde.» Med disse ordene uttrykker den kristne menighet sin lettelse over at vi mennesker med vår begrensede innsikt skal slippe å felle endelige dommer over våre medmennesker. Vi overlater denne dommen til Gud. Med en enkel setning ser Vinje ut til å dele denne tro.

4.7 Diktene

Vinje innleder Ferdaminne med diktet *Frå byen det berer*. Det er noe allerede ved dette diktet som skaper assosiasjoner til den omtalte genren pilegrimslitteratur. For det første legger Vinje ut på en vandring mot Nidaros og mot domkirken der. Dette hadde tusener av pilegrimer gjort før ham. Selv om Vinje ikke er mye opptatt av denne delen av historien, betyr det noe for ham å komme nettopp til “domkyrkja”! Dernest beveger Vinje seg målbevisst *ut av byen og opp mot fjellet*: “Og derfor til fjells vil eg draga som døl, og kjenningar finna og gløyma meg sjølv.” (Vinje, 1962, 7). I religiøs litteratur har fjellet alltid spilt en betydningsfull rolle. Religionsfenomenologen Gerardus van der Leeuw skriver: “Menneskene bor i dalen, men på fjellene bor gudene” (van der Leeuw, 1966, 38). van der Leeuw nevner det hellige Fuji-fjellet i Japan, dit tusener av pilegrimer har søkt gjennom tidene, Olympos betydning som sentrum for gudefamilien i det gamle Hellas, samt hellige fjell både i Det gamle og Det nye testamente. Det er grunner som taler for at Vinje, som sjelden fant gudstjenesten oppbyggelig, fant nettopp fjellet som stedet for tilbedelse også i religiøs forstand.

4.7.1 Guds nærvær

Vi har ellers sett at det er opplysningen, rasjonaliteten, som kjemper om å innta førsteplassen i Vinjes erkjennelse. Det er gode grunner for å fremheve også dette poenget. I siste strofe av diktet *Her er eg heime (I ein Universitetssal)* heter det: «Her er ein heim der det lyser om kveld, her er på åren den heilage eld.» (Vinje, 1960, 19). Her går han langt i retning av å si at det er kunnskapen som betyr aller mest i livet, det er den som er «hellig»! I samme retning peker innledningen til et annet dikt: «Kunnskap skal styra rike og land og yrke skal båten bera, ..». Men i siste strofe av dette diktet viser Vinje at han også regner med Guds nærvær: «All æra må liggja i ærleg strev, og beda i sannings tempel, og den som av Gud fekk sitt adelsbrev, han treng ei til kongens stempel.» (Vinje, 1960, 11). Gud er i det hele tatt med i mange av Vinjes dikt! I *Ved årsskiftet* heter det: «... og derfor Gud vi takka må som makti kom ifrå.» (Vinje, 1960, 20).

I *Drivdalen* utbryter dikteren: «Ja, Herre, alt det som du gjorde, er ungt som det var skapt i dag...., og på mitt hovud liksom kjenner eg livets varme signa hand» (Vinje, 1960, 32). I *Faderen til den heimanfarande sonen* heter det: «Kom Gud i hug! Døm syndi mildt! og tal um nesten sjeldan ilt!Den Gud som hjelpte oss her til, han og framleides hjelpa vil; og um han handi av oss slær på framtidserferd, vår eigi skuld då visst det er.» (Vinje, 1960, 37). Og i *Attende til antikken* samler han på en måte trådene. Jeg stilte tidligere spørsmålet om antikken for Vinje ble en erstatning for Bibel og kristendom. *Overskriften* på dette diktet kunne tyde på det. Men det videre innholdet *avkrefter* den mistanken. I diktet henviser Vinje til vår mytologiske fortid, til Homer og Edda, og til to store skjønnånder i europeisk diktning, Shakespeare og Goethe. Men alle disse kommer ikke i veien for «Vårherre»: «Å, lat meg sjå det Vårherre hev gjort og ei fabrikanten!» Og diktet slutter, som nevnt (4.1), med Jesu ord om barnet, som alene kan vise oss veien til Guds rike: «Stødt desse ord du må minnast som mann – dei skrivne er slike: «Vert du ei atter eit barn, du ei kan få erva Guds rike.» (Vinje, 1960, 57).

4.7.2 Kristen symbolikk

I tillegg til tanken om Guds nærvær er det etter min oppfatning en klar kristen symbolikk i mange av diktene. Her kan man selvsagt beskyldes for å lese mer inn i tekstene enn det forfatteren selv hadde ment. Like fullt: I diktet *Tytebæret* er det etter mitt syn mulig å se spor av den kristne, bibelske, offertanken: «Her ifrå du må meg taka: Moge bær er utan ro. Mal meg sundt at du kan smaka svaledrykken av mitt blod! ... Mognar du, so vil du beda just den same bøn som eg. Mogen mann det mest må gleda burt for folk å gjeva seg.» (Vinje, 1960, 13). I *Sundt må bøtast* kan man assosiere til tanken om soning og forsoning, som også er et sentralt bibelsk motiv: «Tru aldri at du slepper frå det vonde som du gjerer! Nei, alt du arme bøta må, før burt herfrå du ferer... Er syndi løynd, so dobbelt heit deg samvits-elden brenner. Det lettar deg so snart du veit at andre syndi kjenner... Og dersom ingen du kan tru til rett å fella domen, so gjeng du burt og skriftar, du, til foss og fugl og blomen.» (Vinje, 1960, 23). Her er riktignok skriftestolen på sekularisert vis skiftet ut med naturens store katedral og den katolske pater med «foss og fugl og blomen», men skrifte- og soningsmotivet er der! I *Vår niste* finner man en tanke om ydmykhet som kunne vært tatt rett ut av Det nye testamente: «Den beste niste på livsens ferd, den vegen so lang og heit, det er at vår framtid so ukjend er og at me so lite veit... Den vise mann som av oss kan mest, han er vel lykkeleg, han. Men endå so leva me aller best av det me so lite kan.... Om du for den rette spegelen stod og såg so ditt sanne verd, du då måtte

tapa ditt livsens mod, for det du slik stakkar er.» (Vinje, 1960, 41). Her tangerer Vinje etter mitt syn apostelen Paulus' tanke om vår menneskelige *intethet* (1. Kor. 1, 26-31), en tanke Paulus heller ikke er alene om i kristenheten! I *Den særde* kan man både tenke på hvetekornets lov (Joh. 12, 24) og se et påskemotiv: «Mitt hjarta har vore i livsens strid, og mangt eit sår har det fenge; det låg sjukt og sårt i so mang ei rid, men endå det har til denne tid frå leiken med livet gjenge....Men ær på ær etter sår på sår der er på kver einast sida, og upp dei brjota kver evig vår, når lauvet spretter og isen går og gauken gjeler i lida....Men blommar bløma i desse ær, og blømande blom er tåret. Det soleis ogso med jordi er: når regn og dogg ho frå himlen fær, so veksa blommar i såret.» (Vinje, 1960, 8). En salmedikter som kommer nær opp til denne teksten er Svein Ellingsen: «La våre hendes nakne tre få blomst og blader. La våre liv få bære frukt til legedom for andres sår!.. Vi venter, efter smertens vår, din nådes sommer. Og sorg og glede blir til vekst med frukt vi ikke selv kan se.. .Din nådes skaperverk skal skje i tomme hender. O Gud, all godhets giver: Kom, ta bolig i vår fattigdom!» (Norsk salmebok, 2013, 678).

4.7.3 Gud i naturen og fjellet

Blant Vinjes aller mest kjente dikt er det kanskje fire som i første rekke fortsatt blir lest og sunget. Jeg tenker på *Leitande etter Blåmann*, *Det syng for Storegut*, *Ved Rondane* og *Våren*. Blant disse blir særlig de to siste brukt også i kirkelig sammenheng, særlig i begravelser. Jeg vil si at begge disse diktene har religiøst preg. De siste linjene i *Ved Rondane* lyder: «Alt minner meg; det minner og det minner, til soli burt i snjoen sloknar ut. Og inn i siste svevn meg ein gong huggar dei gamle minne og dei gamle skuggar.» (Vinje, 1960, 32). Ordet hugga betyr: trøste, roe. Hvorvidt Vinje da tenker på å finne ro innfor den kommende natt, eller om «siste svevn» også kan henspille på døden og evigheten, kan vi ikke vite. Men det siste er i hvert fall ikke umulig. I *Våren* heter det: «Alt det som våren i møte meg bar og blomen eg plukka, fedrenes ånder eg trudde det var som dansa og sukka. Derfor eg fann millom bjørker og bar i våren ei gåta; derfor det ljod i den fløyta eg skar, meg tyktes å gråta.» (Vinje, 1960, 30). Med begrepet «fedrenes ånder» har man spurt seg om Vinje var animist. Jeg vil heller si, som Vinje sier om Wergeland (Dølen 52/1869), at han er spiritualist. Han kjenner nærværet, ja en altomfattende, gjennomgripende tilstedeværelse av en åndelig realitet. Han nøyer seg med å kalle det *gâte*, og ikke f.eks. mysterium, men her sprenges grensene for forstanden, det rasjonelle.

Jeg vil avslutte gjennomgangen av Vinjes dikt med en tanke religionshistoriker, prof. em. Gro Steinsland, målbærer. I en artikkel i Klassekampen hevder hun for det første at temaet religiøsitet har vært underkommunisert og oversett i Vinje-litteraturen. Dernest peker hun på fjellets betydning i Vinjes liv. Hun sier: «Min hypotese er at han overskred sin rasjonelle Døle-tru i siste del av livet. Det hadde med vandringene i fjellet å gjøre.» (Steinsland 2018, 36). Steinsland utpeker det episke diktverket *Storegut* med det store enkeltstående diktet *Jøtunheim* som utslagsgivende for sitt resonnement. Hun utdyper: «Jøtunheim får en særlig betydning i Vinjes biografi fordi det var til Falketind han lengtet på dødsleiet. Ikke til et himmelsk Jerusalem med gullgater eller håp om gjensyn med gamle kjente. Hans evighetsvisjon er knyttet til Falketind med utsyn over Norges høyfjell..... I Storegut er Jøtunheim satt inn i fortellingen om en pilegrimsreise... Vandringsmannen Vinje er kommet frem til en kosmisk religiøsitet, han sakraliserer fjellheimen som en form for menneskehetens urreligion.» (Steinsland 2018, 37). Dette resonnementet, som jeg støtter, underbygger inntrykket av at Vinje i sin poesi fremstår som en religiøs person.

4.8 Vinje og kristenarven

Et viktig utgangspunkt for ønsket om å undersøke nærmere min gamle helt Vinjes religiøse tro, var som nevnt i innledningen den tanke som slo meg ved lesningen av Olav Vesaas' Vinje-biografi: at Vinje, til min overraskelse, fremstår som en moderne, sekularisert nordmann, midt på 1800-tallet! Nok et incitament til å nærme meg spørsmålsstillingen kom i form av et foredrag ved Vinje-konferansen ved USN/Bø 29.-30 november 2018 av professor Jon Haarberg, om pastor Knutzens *Christelige Fortællinger*. Her hevder Haarberg, tilsvarende Steinsland, at temaet religion har vært lite belyst «i litteraturen om den nasjonale klassikeren» (Haarberg, 2020, 2). Dette til tross for at temaet, slik Haarberg vurderer det, rangerer på en solid tredjeplass blant de sakene Vinje var mest opptatt av, etter målsak og journalistikk. Som en mulig grunn for tilbakeholdenheten med å ta opp temaet nevner Haarberg den tette forbindelsen det ofte var mellom målfolk og representanter for kirke og kristendom. Da kunne det virke «upassende å fremheve den friskeste religionskritikken» (Haarberg, 2020, 10). Haarberg plasserer ellers Vinje inn i en sammenheng beskrevet av den kanadiske filosofen Charles Taylor, i boken *A Secular Age*. Taylor beskriver her

«den allmenne sekulariseringen av det vestlige samfunnet slik den kommer til uttrykk gjennom *vilkårene* for tro, den muligheten vi – Vestens mennesker – fikk omkring

midten av 1800-tallet til «plutselig» å tre ut av den religiøse sfære og sette spørsmålstegn ved Gud som «default option»....Forutsetningen for denne dramatiske utviklingen ligger ifølge filosofen i opplysningstiden, men det er likevel først i romantikken at det blir en realitet.» (Haarberg, 2020, 11).

I tråd med den pågående sekulariseringen beskriver Haarberg videre Grunnloven av 1814 som et kompromiss: Fedrene på Eidsvoll valgte å *bryte* en 650 år lang tradisjon da de gjorde folkesuverenitetsprinsippet gjeldende; det var nå *folket* som skulle utøve den lovgivende makt gjennom Stortinget, og ikke lenger «kongen av Guds nåde». Samtidig *fastholdt* Eidsvollsfedrene kontakten med fortiden gjennom å opprettholde den arvelige, monarkiske regjeringsform og Den evangelisk-lutherske kirke som Statens offentlige religion. (Haarberg, 2020, 12-13). Jeg finner denne fremstillingen som i overveiende grad overensstemmende med det jeg i de innledende kapitlene i denne oppgaven har kalt *fjernkontekst* og *nærkontekst*. Om vurderingen av Vinjes religiøse ståsted fortsetter Haarberg:

«Kan Vinje kalles deist? Eller humanist? Ingenting tyder på at han var religiøs i konvensjonell forstand. Heller ikke i denne henseende lar Vinje seg føyelig påklistre noen bestemt merkelapp.» (Haarberg, 2020, 12).

Også på dette punktet vil jeg langt på vei si meg enig med Haarberg, skjønt jeg muligens kommer frem til en karakteristikk, eller merkelapp, tross alt. På veien dit vil jeg imidlertid gi noen utfyllende kommentarer, med bakgrunn i de funn jeg har gjort under arbeidet med denne oppgaven.

4.8.1 Lærer og prest

Med all sin kritikk av prestene var det aldri Vinjes syn at presten skulle *skiftes ut* med læreren. I den mest religionskritiske delen av Vinje-litteraturen kan det av og til virke slik. Ifølge Vinje har presten fortsatt en rolle å fylle, men tjenesten med Ord og sakrament må kun utføres av dem som er skikket til det (4.3.6)! Opplysning kan altså *utfylle* og *korrigere*, men ikke *erstatte* tro. Jfr. også Gro Steinslands påpekning av at Vinje på slutten av livet *overskred* sin rasjonelle Døle-tru. Også han søkte en dypere, mer altomfattende mening enn den rasjonelle, det vil si den religiøse!

4.8.2 Kristenarven er tvetydig

Vinje angriper *deler* av kristenarven mens han «framsnakker» andre: Han angriper de konservative, de ortodokse, de forstokkede, de kjedelige og de åndløse, haugianerne, «leserne» og sektene. Disse har i stor grad det til felles at de motsetter seg opplysning. De insisterer på å forbli i en lukket, fasttømret verden, ofte begrunnet med Bibel-ord, en verden som tiden er i ferd med å løpe fra (4.1; 4.2; 4.3.3; 4.3.4; 4.4.1; 4.4.4; 4.4.5; 4.5). I motsetning til disse fremhever Vinje de representanter for kristenheten som er i stand til å åpne seg for ny kunnskap og som derved makter å innta et differensiert syn på virkeligheten (4.4.2; 4.4.6; 4.5; 4.6; 4.7). Jeg støtter dermed det syn at Vinje ikke angriper selve troens vesen, men det han oppfatter som utvekster og misforståelser.

4.8.3 Misjonssaken, Brand og Hans Nielsen Hauge

Det Vinje *sier* om misjonssaken og Brand, og det han *ikke* sier om Hans Nielsen Hauge, viser at han etter mitt syn blir ført på villstrå av den opplysningstanken han selv er en så brennende talsmann for. Forestilling om et gradert menneskeverd, som Vinje her de facto presenterer (4.3.5 og særlig 4.4.3), fremstår nå kun som et utslag av vitenskapelig hovmod og vestlig sjåvinisme. Disse synspunktene er fra og med det 20. århundre å anse som både forkastelige og ikke lenger interessante. Noe av det Vinje sier i sin omtale av Brand, f.eks. at vi nå er kommet så langt at vi kan gjøre selv krigen mer «kort og pinlaus» enn før (4.4.5), er også et resonnement det 20. århundre har avlivet på en usedvanlig grundig måte. Her er Vinje blendet og forført av tidens utviklingsoptimisme. Og når han, så vidt jeg har kunnet observere, konsekvent lar være å nevne Hans Nielsen Hauge, begår han etter mitt syn et nytt bomskudd i utviklingsoptimismens tegn. Han snakker ofte, og kun nedlatende, om Hauges venner, haugianerne; likeledes om Hauges åndsfrender, f.eks. Lammers. Men han tar ingen av disse, og heller ikke Hauge selv, seriøst. Tatt i betraktning at Hauge muligens er en av det moderne Norges mest betydningsfulle personer, anser jeg dette som en alvorlig feilvurdering.

4.8.4 Vinje var spiritualist

Henrik Wergeland bekjente seg på dødsleiet som deist (Ustvedt, 1970, 452). I sin omtale av Wergelands *Mennesket* utropte Vinje, som nevnt (4.7.3), på sin side Wergeland som *spiritualist*. Vinje skriver:

«Henrik Wergeland er en af de største Spiritualister, som nogensinde har eksisteret...., og hans Spiritualisme tillader ham endog at acceptere Kristi Opstandelse uden at han derved gjør noget Brud paa sin gjennom rationalistiske Opfattelse;»

Etter en grundig gjennomgang av diktverket konkluderer han:

«Denne Lærebygning var Forfatterens religiøse Tro, den, hvorpaa han støttede sig, da han, freidig som Faa, saa den sig nærmende Død i Øinene. Allerede som en genial Digers praktiske Religion er den merkværdig nok, til at kræve vor Opmerksomhed.» (Dølen, 52/1869).

I sum vil jeg si at Vinje med disse ordene beskriver også sin egen religiøse erkjennelse. For så vidt går det antagelig an å betegne Vinje som humanist. Hans refleksjoner f.eks. i omtalen av *Brand* taler for det. Han blir da å anse som en religiøst orientert humanist. Betegnelsen *deist* er kanskje så vidt at han også kunne falle inn under den. Like fullt: Deismen regner med Gud som verdens skaper, men ikke som dens opprettholder og styrer. Når Vinje setter sin lit til Guds dom (4.6), regner han også med Guds vedvarende nærvær! Derfor ville jeg, med en betegnelse han selv bruker og som også er vidt, kalle Vinje spiritualist, en kristelig farget spiritualist. Til kristenarven og den kristne tro forholdt han seg ikke desto mindre kjempende og avventende. Han imponerer likevel med sin vilje og evne til å leve i spenning i sin søken etter sannhet! Han var aldri opptatt av å gjøre livet enkelt for seg. Han utsatte seg for strev og smerte mer enn de fleste. Jeg synes derfor Jesu ord om tro som det å velge «den smale vei og den trange port» passer på ham. Man kan ikke anklage Vinje for å ha valgt den brede og behagelige vei.

Fra et kirkelig synspunkt kunne vi ha ønsket at han var kommet til en klarere kristen erkjennelse. Hadde Vinje gjort det, *kunne* han som den store poet han var for eksempel ha bidratt til salmediktningen med minst like storslagne salmer som hans samtidige, Landstad og Blix. Vinje sang i stedet sine mest inderlige sanger til kjærligheten, naturen og fjellet. Disse sangene er så vakre at vi alltid vil huske dem og synge dem. Det er i disse sangene hans åndelighet, hans religiøsitet, tydeligst kommer til uttrykk. Slik sett blir Vinje, midt på 1800-tallet, uvegerlig en eksponent for den mektige bevegelsen som fortsatt preger oss alle i den vestlige verden, *sekulariseringen*.

5 Konklusjon og avslutning

Jeg mener med det ovenstående å ha svart på oppgavens første del: å analysere nærmere hva Vinje tenkte og trodde når det gjelder religion og gudstro. Jeg vil til slutt gjøre meg noen tanker om oppgavens annen del: å prøve å klargjøre om Vinjes kamp og strid med kristenarven kan kaste lys også over vår situasjon. Siden min egen «Sitz im Leben» er kirkens liv og arbeid, er det denne situasjonen jeg vil ha særskilt fokus på. Jeg vil da samle mine tanker i to punkter:

5.1 Intellektuell ærlighet

For det første har det gjort sterkt inntrykk på meg å observere, etter hvert nærmest også å ta del i, den uredde og helhjertede *intellektuelle ærligheten* Vinje legger for dagen i sin søken etter erkjennelsesmessig klarhet. Ofte har han for å skrive en heller kortfattet artikkel i Drammens Tidende eller Dølen lest en hel bok, noen ganger store, tungt fordøyelige verker. Ett eksempel er *Skapelsen* av Wergeland. Mang en norskfilolog har i årenes løp nærmet seg dette verket, men få har klart å arbeide seg gjennom det. Som vist over (4.8.4), hadde Vinje gjort det, hvorpå han meddeler sine inntrykk på en kortfattet og krystallklar måte. *Vinje kan lære oss noe om betydningen av intellektuell ærlighet og utholdenhet.*

Dette inntrykket ble for meg forsterket gjennom arbeidet med oppgavens *fjernkontekst*, beskrivelsen av den lange filosofiske og kirkelige utviklingen opp mot Vinjes og vår egen tid. Holdt sammen med Vinjes vektlegging av opplysning gav dette meg en fornyet forståelse for at vi, som troens folk i dag, tar denne delen av erkjennelsen på alvor. Når vi i kristelige kretser av og til snakker nedsettende om den liberale teologi og den kirkelige rasjonalisme, har vi en tendens til å glemme hvor sterkt teologene på 17- og 1800-taller kjente trykket fra opplysningstiden. Ett eksempel er Schleiermacher. Som vist (2.1.6), ble han stående i spennet mellom Brødremenigheten og Kant. Jeg tror ingen vil anklage ham for utfra bekvemmelighet eller hensynet til egen fordel å ha plassert seg der. Tvert imot vil det ha vært ærlighet og sannhetssøken som var drivkraften. I denne sammenheng er det interessant at også Vinje hadde merket seg Schleiermacher (Haarberg, 2020, 9)! I det hele tatt viser Vinje i mange av sine artikler positiv interesse for ærlige teologiske forsøk på å komme til rette med aktuelle spørsmål i tiden. Dette er en arv fra Vinje vi kan lære noe av og ta med oss!

5.2 *Hvordan oppstår tro?*

Mitt *punkt nummer to* ender dypest sett mer i enda et spørsmål enn i et svar. Bakgrunnen var den undringen som grep meg under lesningen av Olav Vesaas' grundige og fine biografi *Ein tankens hærmann*: Hvorfor ble trosveien så vanskelig for Vinje? Hvorfor ble den vanskeligere for ham enn for andre? Og hvorfor er den så vanskelig for oss i dag? I innledningen gjenga jeg min egen undring over dette: «Vi lever i et velferdssamfunn, ja! Vår kunnskap øker, og vi har alle en stadig større innflytelse over våre liv – men at vi av den grunn skulle avskaffe Gud, det er ubegripelig!» Helt nakent kan spørsmålet stilles: Hvordan oppstår tro? Jeg hadde et håp om at Vinje skulle kaste lys også over dette spørsmålet, men i så måte må jeg si meg skuffet. Jeg avslutter i hvert fall ikke oppgaven med noe klart svar. «Men bedre er å kjenna seg enn hava falske draumar», sier Vinje (Vinje, 1960, 43). Det kan være at denne lange vandringen sammen med Vinje har ledet meg inn på spor som kan gi åpenbaringer siden!

6 Litteratur

Amundsen, Arne Bugge og Henning Laugerud, 2001. *Norsk Fritenkerhistorie 1500-1850*. Oslo: Humanist Forlag

Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon, 1988, 2. utgave. Oslo: Kunnskapsforlaget

Bang, Dr. A.Chr., 1910. *Hans Nielsen Hauge og hans samtid*. Kristiania: J.W. Cappelens Forlag. 4. opplag

Bang, Anton Christian, 1909. *Erindringer*. Kristiania og Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. 2. opplag

Beyer, Edvard, 1978. *Henrik Ibsen*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS

Beyer, Harald og Edvard, 1978. *Norsk litteraturhistorie*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Bergsgård, Arne, 1940. *Aasmund Vinje. Norsk nasjonal konservatisme*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard)

Bibelen, 2011. Oslo: Bibelselskapet

Elseth, Egil, 1985. *Til paradiset med sang. Glimt av salmesangens historie og et besøk i salmedikternes verksted*. Oslo: Verbum (Andaktsbokselskapet)

Grepstad, Ottar, 2017. *Vinje-bibliografien*. Ørsta: Nynorsk kultursentrum

Holmquist, Hjalmar og Jens Nørregaard, 1965. *Kirkehistorie I, II, III*. København: J. H. Schulz Forlag

Haarberg, Jon, 2020. *Pastor Knutzens Christelige Fortællinger. Vinje og «den offentlige Religion»*. Forventet publisert høsten 2020

Kirkeordning etter 2013, 2012. *Et refleksjonsdokument fra Kirkerådet*. Oslo: Den norske kirke. Kirkerådet

Landstad, M.B., 2002. *Et Sognebud*. Seljord: Landstadinstituttet

Leeuw, Gerardus van der, 1966. *Mennesket og mysteriet. En innføring i religionens fenomenologi*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Luther, Martin, 1981. *Verker i utvalg. Ved Inge Lønning og Tarald Rasmussen*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Magnus, Alv, 2020. *Hans Nielsen Hauge. Mannen som forandret Norge*. Ottestad: Proklamedia

Molland, Einar, 1951, 3. utgave 1972. *Fra Hans Nielsen Hauge til Eivind Berggrav*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag

Norsk salmebok, 2013. Stavanger: Eide Forlag AS

Persson, Per Erik, 1976. *Att tolka Gud i dag*. Lund: LiberLäromedel Lund

Schilling, Heinz, 2012 (3. Auflage 2017). *Martin Luther. Rebell in einer Zeit des Umbruchs*. München: Verlag C.H.Beck oHG

Skard, Sigmund, 1938. *A. O. Vinje og antikken. Studier i norsk åndshistorie*. Oslo: Det norske vitenskapsakademi i Oslo, i kommisjon hos Jacob Dybwad

Steinsland, Gro.2018. «Vinje og fjellet.» *Klassekampen*, 27. oktober 2018, 36-37

Ustvedt, Yngvar, 1970. *Henrik Wergeland i liv og diktning. Hjertelag, geni og ulykke*. Oslo: Den norske Bokklubben

Vesaas, Olav, 2018. *A.O. Vinje. Ein tankens hærmann*. Oslo: Cappelen Damm AS

Vinje, Aasmund Olavsson. 2018. *Korrespondentbrev til Drammens Tidende 1851-1859. Tekstkritisk utgåve ved Nina Marie Evensen og Jon Haarberg*. Oslo: Det norske språk- og litteraturselskap/bokselskap.no i samarbeid med Nasjonalbiblioteket. <https://www.Bokselskap.no>

Vinje, Aasmund Olavsson, 1873. *Bretland og Britarne*. Kristiania: Det norske Samlaget

Vinje, A. O. 1847. «Christelige Fortællinger, til Brug ved Siden af Religionsunderviisningen i Almueskolerne, samlede og udgivne af K. O. Knutzen, Sognepræst for Ævjens Menigheder,

Christiansand, hos S. U. Steen 1845», *Morgenbladet, Tillæg til Morgenbladet No. 184*, 3. juli, 1847, 5-6 <https://www.nb.no/items/23fe60d9bd46106ea0aaeb59fb976de9?page=3>

Vinje, A. O., 1960. *Dikt. Ved Reidar Djupedal*. Oslo: Noregs Boklag

Vinje, A. O., 1970. *Dølen. Eit Vikublad. 1858-1870*. Utgåve ved Reidar Djupedal. 4 bind. Oslo: Noregs Boklag

Vinje, Aasmund Olavsson, 1962. *Ferdaminne frå sommaren 1860*. 11. utgåva. Skuleutgåve med merknader ved Olav Midttun. Oslo: Det norske Samlaget

Vinje, Aasmund Olavsson. *Skrifter i Samling I-VI*. Bind I-V ved Olav Midttun. Kra. 1916-21. Faksimileutgåve Oslo 1993. Bind VI ved Jon Haarberg. Oslo 1993

Zweig, Stefan, 1938/1982. *Triumph und Tragik des Erasmus von Rotterdam*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH